

Θεωρίες για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη

**Μετάφραση του δεύτερου κεφαλαίου του βιβλίου
του David R. SHAFFER**

Επιμέλεια Ανδρέα Οικονόμου

**Αναπτυξιακή Ψυχολογία:
Παιδική Ηλικία και Εφηβεία.**

Τρίτη έκδοση, Pacific Grove: Brooks / Cole, 1993.

Περιεχόμενα

Θεωρίες για την ανθρώπινη ανάπτυξη

- **Ερωτήσεις και Αντιγνώμεις για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη**
- **Η Ψυχαναλυτική Άποψη**
 - Η ψυχαναλυτική θεωρία του Φρόυντ
 - Συνεισφορά και κριτική της θεωρίας του Φρόυντ
 - Η θεωρία του Erikson για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη
 - Συνεισφορά και κριτική της θεωρίας του Erikson
 - Η ψυχαναλυτική θεωρία σήμερα
- **Η Άποψη της Μάθησης (Συμπεριφορισμός)**
 - Ο συμπεριφορισμός του Watson
 - Η θεωρία της ενεργητικής μάθησης του Skinner
(Ριζοσπαστικός Συμπεριφορισμός)
 - Η θεωρία της γνωστικής κοινωνικής-μάθησης του Bandura
 - Η κοινωνική μάθηση ως αμοιβαία διαδικασία
 - Συνεισφορά και κριτική των θεωριών μάθησης
- **Η Γνωστική-Αναπτυξιακή Άποψη**
 - Η άποψη του Piaget για τη νοημοσύνη και τη νοητική ανάπτυξη
 - Τα τέσσερα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης
 - Συνεισφορά και κριτική της γνωστικής άποψης
- **Η Ηθολογική Άποψη**
 - Ηθολογία και ανθρώπινη ανάπτυξη
 - Συνεισφορά και κριτική της ηθολογικής άποψης
- **Θεωρίες και Διεθνείς Απόψεις**
- **Περίληψη**

Αυτό είναι αλήθεια μόνο στη θεωρία, όχι στην πράξη!

ΑΝΩΝΥΜΟΣ

Τίποτα δεν είναι τόσο πρακτικό όσο μια καλή θεωρία.

KURT LEWIN

Στο εισαγωγικό κεφάλαιο μιλήσαμε μόνο συνοπτικά για **θεωρίες** και τις παρουσιάσαμε ως **σύνολα αντιλήψεων και προτάσεων που περιγράφουν και εξηγούν συγκεκριμένες απόψεις της εμπειρίας μας**. Σημειώσαμε επίσης ότι κάθε άτομο είναι ένας “θεωρητικός”, γιατί έχει συγκεκριμένες απόψεις που αντανακλούν τι πιστεύει ότι είναι αληθινό για πολλά θέματα, παρατηρήσεις και γεγονότα.

Επιστημονική θεωρία είναι μια δημόσια διακήρυξη που δείχνει τι πιστεύει ένας επιστήμονας ότι είναι αληθινό για τη δική του συγκεκριμένη περιοχή έρευνας (Kaplan, 1983). Και η ομορφιά των επιστημονικών θεωριών είναι ότι μας βοηθούν να οργανώσουμε τη σκέψη μας για ένα ευρύ φάσμα παρατηρήσεων και γεγονότων. Φανταστείτε πώς θα ήταν η ζωή για έναν ερευνητή που μοχθεί συλλέγοντας δεδομένα και καταχωρώντας σε καταλόγους κάθε στοιχείο χωρίς να οργανώνει αυτή την πληροφορία γύρω από ένα σύνολο αντιλήψεων και προτάσεων. Πιθανότατα αυτό το άτομο θα τελμάτωνε μέσα στα φαινομενικά ασύνδετα στοιχεία, τα οποία χαρακτηρίζουν έναν ασήμαντο ειδικό που του λείπει η “συνολική εικόνα”. Έτσι οι θεωρίες είναι αποφασιστικής σημασίας για την αναπτυξιακή ψυχολογία (ή οποιαδήποτε άλλη επιστημονική περιοχή), γιατί κάθε μία από αυτές μας παρέχει ένα “φακό” μέσω του οποίου μπορούμε να ερμηνεύσουμε μεγάλο αριθμό συγκεκριμένων παρατηρήσεων για τα αναπτυσσόμενα άτομα.

Ποιά είναι τα χαρακτηριστικά μιας καλής θεωρίας; Το ιδανικό θα ήταν να είναι συνοπτική, ή ακόμα και **φειδωλή**, αλλά και να μπορεί να εξηγεί ένα ευρύ φάσμα φαινομένων. Μία θεωρία με λίγες αρχές που εξηγεί ένα μεγάλο αριθμό εμπειρικών παρατηρήσεων είναι πολύ πιο χρήσιμη από μία δεύτερη θεωρία που απαιτεί πολύ περισσότερες αρχές και υποθέσεις για να εξηγήσει τον ίδιο αριθμό (ή ένα μικρότερο αριθμό) παρατηρήσεων. Επιπρόσθετα, οι καλές θεωρίες είναι **διαψεύσιμες** -αυτό σημαίνει ότι είναι ικανές να κάνουν συγκεκριμένες προβλέψεις για μελλοντικά γεγονότα έτσι ώστε η θεωρία να μπορεί να υποστηριχθεί ή να μην επιβεβαιωθεί. Και, όπως συνεπάγεται από το κριτήριο διάψευσης, οι καλές θεωρίες δεν αυτοπεριορίζονται σε αυτό που είναι ήδη γνωστό. Αντίθετα, είναι **ευρετικές** -με την έννοια ότι οικοδομούνται σε υπάρχουσες γνώσεις εξακολουθώντας να παράγουν ελέγξιμες υποθέσεις που, αν επιβεβαιωθούν από μελλοντική έρευνα, θα οδηγήσουν σε μία καλύτερη κατανόηση των υπό εξέταση φαινομένων.

Είναι ξεκάθαρο, ότι μία θεωρία που απλά “εξηγεί” ένα σύνολο παρατηρήσεων χωρίς να κάνει οποιοδήποτε νέες προβλέψεις δεν είναι ούτε διαψεύσιμη ούτε ευρετική και είναι περιορισμένης επιστημονικής αξίας. Ακόμα και αν μία θεωρία

είναι φειδωλή, διαψεύσιμη και αρκούντως ευρετική για να διαμορφώσει κάποια υπόθεση, μπορεί και τότε να είναι ανακριβής ή *άκυρη* και μπορεί να πρέπει να απορριφθεί συνολικά αν οι προβλέψεις της είναι ανεπιβεβαίωτες. Έτσι φαίνεται ότι μερικές φορές κάποιες θεωρητικές διακηρύξεις είναι αληθινές μόνο στη θεωρία κι όχι στην πράξη. Ωστόσο, υπάρχει σαφώς μία άλλη πλευρά σ' αυτό το θέμα. Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ακόμα και οι “κακές” θεωρίες που αργότερα εγκαταλείπονται, δεν έχουν υπηρετήσει ένα χρήσιμο σκοπό προάγοντας τη νέα γνώση που οδηγεί στην τελική κατάργησή τους; Μπορούμε επίσης να σημειώσουμε ότι οι καλές θεωρίες επιβιώνουν γιατί συνεχίζουν να παράγουν νέες γνώσεις, πολλές από τις οποίες μπορούν να έχουν πρακτική σημασία που ωφελούν αληθινά την ανθρωπότητα. Με αυτή την έννοια, δεν υπάρχει τίποτα τόσο πρακτικό όσο μία *καλή* θεωρία.

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τις βασικές προτάσεις συλλογισμού τεσσάρων ευρέως διαδεδομένων θεωρητικών απόψεων που η κάθε μία είχε μεγάλη επίδραση στην επιστήμη της ανθρώπινης ανάπτυξης: την ψυχαναλυτική άποψη, την μαθησιακή άποψη, τη γνωστική-αναπτυξιακή άποψη και την ηθολογική άποψη. Ορισμένες φορές αυτές οι θεωρίες, χαρακτηριζόμενες από σύγχρονους συγγραφείς ως οι “τέσσερις μεγάλες”, θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως τα εννοιολογικά θεμέλια της αναπτυξιακής ψυχολογίας. Ωστόσο, υπάρχουν πολλές άλλες πρόσφατες απόψεις που εμφανίστηκαν ως προεκτάσεις, συμπληρωματικές, ή (όπως μερικοί θα υποστήριζαν) αντικαταστάτριες των τεσσάρων “μεγάλων θεωριών” και θα λάβουμε υπόψη μας τα δυνατά σημεία και τις αδυναμίες αυτών των εναλλακτικών προσεγγίσεων στα διάφορα σημεία του κειμένου. Για παράδειγμα, συναρπαστικές νέες θεωρίες της **γενετικής της συμπεριφοράς** εισάγονται στο Κεφάλαιο 3, όπου θα συζητήσουμε τις κληρονομικές επιδράσεις στην ανθρώπινη ανάπτυξη. Επίσης, η *θεωρία επεξεργασίας πληροφοριών*, μία σημαντική νέα ματιά για τη νοητική ανάπτυξη των παιδιών, με ρίζες στην επιστήμη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, τη μαθησιακή θεωρία, και τη γνωστική-αναπτυξιακή θεωρία, είναι το κεντρικό θέμα του 8ου Κεφαλαίου για τη νοητική ανάπτυξη.

Όπως θα δούμε στις σελίδες που ακολουθούν, διαφορετικές θεωρίες δίνουν έμφαση σε διαφορετικούς τομείς ή πλευρές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Επιπρόσθετα, κάθε θεωρία κάνει διαφορετικές υποθέσεις για την ανθρώπινη φύση και για τις αιτίες ανάπτυξης. Έτσι προτού κρίνουμε το περιεχόμενο των τεσσάρων “μεγάλων θεωριών”, είναι χρήσιμο να εξετάσουμε μερικά από τα πιο βασικά θέματα στα οποία διαφέρουν.

Ερωτήσεις και αντιγνωμίες για την ανθρώπινη ανάπτυξη.

Οι θεωρητικοί της ανάπτυξης έχουν διαφορετικές απόψεις σε πέντε τουλάχιστον βασικά θέματα:

1. Είναι τα παιδιά από τη φύση τους καλά ή κακά;

2. Είναι η φύση (βιολογικές δυνάμεις) ή η ανατροφή (περιβαλλοντικές δυνάμεις) η πρωταρχική επίδραση στην ανθρώπινη ανάπτυξη;
3. Συμμετέχουν τα παιδιά ενεργά στη διαδικασία της ανάπτυξης, ή είναι μάλλον παθητικοί αποδέκτες των κοινωνικών και βιολογικών επιδράσεων;
4. Είναι η ανάπτυξη συνεχής ή ασυνεχής;
5. Ακολουθούν τα παιδιά παρόμοιες ή διαφορετικές πορείες ανάπτυξης;

1. Υποθέσεις για την ανθρώπινη φύση. Μάθαμε στο 1ο Κεφάλαιο ότι οι κοινωνικοί φιλόσοφοι του 17ου και 18ου αιώνα περιέγραφαν τα παιδιά ως από τη φύση τους κακά (δόγμα του *προπατορικού αμαρτήματος*), ως από τη φύση τους καλά (δόγμα της *έμφυτης αγνότητας*), ή ότι δεν είναι ούτε κακά ούτε καλά (δόγμα του *άγραφου χαρτιού*). Κάθε μία από τις ιδέες αυτές εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα σε μία ή περισσότερες σύγχρονες θεωρίες της ανθρώπινης ανάπτυξης. Παρόλο που μπορεί κάποιος να αναζητήσει μάταια σε μία θεωρία συγκεκριμένες αναλύσεις για την ανθρώπινη φύση, ο θεωρητικός τυπικά θα δώσει έμφαση είτε στις θετικές ή στις αρνητικές πλευρές του χαρακτήρα των παιδιών ή θα σημειώσει ίσως ότι το θετικό ή αρνητικό του χαρακτήρα ενός παιδιού εξαρτάται από τις εμπειρίες του. Οι υποθέσεις αυτές για την ανθρώπινη φύση είναι σημαντικές, γιατί επιδρούν στο περιεχόμενο κάθε αναπτυξιακής θεωρίας -ιδιαίτερα στο τι έχει να πει κάθε θεωρία για την ανατροφή του παιδιού.

2. Φύση εναντίον ανατροφής. Μία από τις παλαιότερες αντιγνωμίες μεταξύ των αναπτυξιακών θεωρητικών είναι η **αντιγνωμία μεταξύ φύσης και ανατροφής**. Είναι η ανθρώπινη ανάπτυξη προϊόν κυρίως της φύσης (βιολογικές δυνάμεις και κληρονομικές προδιαθέσεις) ή της ανατροφής (περιβαλλοντικές δυνάμεις και εμπειρίες της ζωής); Παραθέτω δύο αντίθετες απόψεις:

Η κληρονομικότητα και όχι το περιβάλλον είναι ο κύριος διαμορφωτής του ατόμου ... Σχεδόν όλη η δυστυχία και σχεδόν όλη η ευτυχία στον κόσμο οφείλονται όχι στο περιβάλλον ... Οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων οφείλονται στα γενετικά κύτταρα με τα οποία γεννιούνται [Wiggam, 1923,σ.42].

Δώστε μου μία ντουζίνα υγιή νήπια, με καλή σωματική διάπλαση, και τον δικό μου καθορισμένο κόσμο για να τα μεγαλώσω μέσα σ' αυτόν και θα σας εγγυηθώ να πάρω ένα οποιοδήποτε στην τύχη και να το εκπαιδεύσω για να γίνει οποιοσδήποτε τύπος ειδικού που θα μπορούσα να επιλέξω -γιατρός, δικηγόρος, καλλιτέχνης, έμπορος, προϊστάμενος και ναί, ακόμα και ζητιάνος και κλέφτης, ανεξάρτητα από τα ταλέντα του, τις προτιμήσεις του, τις τάσεις του, τις δυνατότητές του, τις κλίσεις του και τη φυλή των προγόνων του. Δεν υπάρχει κληρονομικότητα της ικανότητας, του ταλέντου, του ταμπεραμέντου, της διανοητικής συγκρότησης και των χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς [Watson, 1925, σ.82].

Φυσικά υπάρχει μία ενδιάμεση άποψη -μία που επιδοκιμάζεται από τους περισσότερους σύγχρονους θεωρητικούς της ανάπτυξης, που πιστεύουν ότι η σχετική συνεισφορά της φύσης και της ανατροφής εξαρτάται από την άποψη της υπό εξέταση ανάπτυξης. Ωστόσο, αυτοί τονίζουν ότι όλες οι περίπλοκες ανθρώπινες ιδιότητες, όπως η νοημοσύνη, το ταμπεραμέντο και η προσωπικότητα, είναι τα τελικά προϊόντα μίας μακράς και συμμετοχικής αλληλεπίδρασης μεταξύ βιολογικών προδιαθέσεων και περιβαλλοντικών δυνάμεων (δες, για παράδειγμα, Plomin, 1990). Έτσι, η συμβουλή τους σε μας είναι να σκεφτόμαστε λιγότερο για την αντιγνωμία “φύση εναντίον ανατροφής” και περισσότερο για τον τρόπο με τον οποίο αυτά τα δύο σύνολα επιδράσεων συνδυάζονται ή *αλληλεπιδρούν* και παράγουν αναπτυξιακές αλλαγές.

3. Δραστηριότητα εναντίον παθητικότητας. Ένα άλλο θέμα θεωρητικής συζήτησης είναι το θέμα **δραστηριότητα εναντίον παθητικότητας**. Είναι τα παιδιά περιέργα, δραστήρια πλάσματα που κατά μεγάλο μέρος καθορίζουν με ποιο τρόπο οι κοινωνικοί παράγοντες θα τα μεταχειρίζονται; Ή μήπως είναι παθητικές ψυχές πάνω στις οποίες η κοινωνία βάζει τη σφραγίδα της; Συλλογιστείτε τη σημασία αυτών των αντιτιθέμενων απόψεων. Αν θα μπορούσε να αποδειχθεί ότι τα παιδιά είναι ιδιαίτερα εύπλαστα -θεωρητικά στο έλεος αυτών που τα μεγαλώνουν- τότε ίσως τα άτομα που θα γίνονταν λιγότερο παραγωγικά θα δικαιολογούνταν να μηνύσουν τους επιβλέποντές τους για αδικοπραγία. Πράγματι, ένας νεαρός άντρας στις Η.Π.Α., πρόσφατα, χρησιμοποίησε αυτή τη λογική για να μηνύσει τους γονείς του για κατάχρηση εξουσίας. Ίσως μπορείτε να μαντέψετε την υπεράσπιση που ακολούθησε ο δικηγόρος των γονιών. Ο συνήγορός τους, σίγουρα, ισχυρίστηκε ότι οι γονείς δοκίμασαν πολλές στρατηγικές στην προσπάθειά τους να μεγαλώσουν το παιδί τους σωστά αλλά ότι αυτό σε καμία από αυτές δεν ανταποκρίθηκε θετικά. Σημασία έχει ότι αυτός ο νεαρός άντρας έπαιξε έναν ενεργητικό ρόλο καθορίζοντας το πώς οι γονείς του τον μεταχειρίστηκαν και επομένως ήταν σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνος για τη δημιουργία της ατμόσφαιρας μέσα στην οποία ανατράφηκε.

Ποιές από αυτές τις απόψεις θεωρείτε την πιο λογική; Σκεφθείτε το, γιατί πολύ σύντομα θα έχετε την ευκαιρία να εκθέσετε τις απόψεις σας σ' αυτό και σε άλλα θέματα θεωρητικής συζήτησης.

4. Συνέχεια εναντίον ασυνέχειας. Σκεφθείτε τώρα για μία στιγμή την έννοια της αναπτυξιακής αλλαγής. Νομίζετε ότι οι μεταβολές που βιώνουμε συμβαίνουν σιγά-σιγά; Ή θα λέγατε ότι οι αλλαγές αυτές είναι μάλλον απότομες;

Στη μια πλευρά του ζητήματος **συνέχεια/ασυνέχεια** είναι οι θεωρητικοί της συνέχειας που βλέπουν την ανθρώπινη ανάπτυξη ως μία προσθετική διαδικασία που γίνεται με μικρά βήματα, χωρίς ξαφνικές αλλαγές. Αυτοί θα μπορούσαν να αναπαραστήσουν την πορεία της αναπτυξιακής μεταβολής με μία ομαλή αύξουσα καμπύλη όπως αυτή στο **σχήμα 2.2.A**. Αντίθετα, οι θεωρητικοί της ασυνέχειας περιγράφουν το δρόμο προς την ωριμότητα ως μία σειρά από απότομες αλλαγές, από τις οποίες η κάθε μία προάγει το παιδί σε ένα νέο και πιθανώς περισσότερο

προηγμένο επίπεδο λειτουργίας. Αυτά τα επίπεδα, ή “στάδια”, απεικονίζονται από τα οριζόντια τμήματα της καμπύλης της ασυνεχούς ανάπτυξης στο **σχήμα 2.2.B**.

Μία δεύτερη άποψη του θέματος συνέχεια/ασυνέχεια επικεντρώνεται στο αν οι αναπτυξιακές μεταβολές είναι από τη φύση τους ποσοτικές ή ποιοτικές. Οι ποσοτικές μεταβολές είναι *βαθμιαίες* μεταβολές. Για παράδειγμα, τα παιδιά ψηλώνουν, τρέχουν λίγο γρηγορότερα κάθε χρόνο που περνά και αποκτούν όλο και περισσότερες γνώσεις για τον κόσμο που τα περιβάλλει. Αντίθετα, οι ποιοτικές μεταβολές είναι μεταβολές σε *είδος* -μεταβολές που κάνουν το άτομο ριζικά διαφορετικό από ότι ήταν πριν. Η μεταμόρφωση από γυρίνο σε βάτραχο, είναι μία ποιοτική μεταβολή. Παρομοίως, μπορεί να θεωρήσουμε το νήπιο που δεν ξέρει να μιλάει, ως ποιοτικά διαφορετικό από ένα παιδί προσχολικής ηλικίας που μιλάει καλά ή τον έφηβο που είναι σεξουαλικά ώριμος ως ριζικά διαφορετικό από ένα συμμαθητή του που δεν έχει φτάσει ακόμα στην εφηβεία. Οι θεωρητικοί της συνέχειας γενικά πιστεύουν ότι οι αναπτυξιακές αλλαγές είναι από τη φύση τους βαθμιαίες και ποσοτικές ταυτόχρονα, ενώ οι θεωρητικοί της ασυνέχειας θεωρούν τέτοιες μεταβολές ως πιο απότομες και ποιοτικές. Πράγματι, οι θεωρητικοί της ασυνέχειας είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι εξελισσόμαστε μέσω **αναπτυξιακών σταδίων**. Υποθετικά, κάθε ένα από αυτά τα στάδια αντιπροσωπεύει μία ξεχωριστή φάση μέσα σε μία ευρύτερη ακολουθία ανάπτυξης -μία περίοδος του κύκλου της ζωής που χαρακτηρίζεται από ένα συγκεκριμένο σύνολο δυνατοτήτων, κινήτρων, συμπεριφορών ή συναισθημάτων που υπάρχουν μαζί και διαμορφώνουν ένα πρότυπο με συνοχή.

Τελικά, υπάρχει μία τρίτη άποψη στη συζήτηση για τη συνέχεια/ασυνέχεια που υποστηρίζει ότι υπάρχουν στενοί σύνδεσμοι μεταξύ των πρώιμων μορφών ανάπτυξης και αυτών που επέρχονται σε μεγαλύτερη ηλικία, ή μάλλον, οι μεταβολές που επέρχονται στα πρώτα χρόνια της ζωής έχουν μικρή σχέση με τη μελλοντική έκβαση; Η συνέχεια, με αυτή την έννοια, προϋποθέτει μια αίσθηση *σύνδεσης* μεταξύ των προγενέστερων και μεταγενέστερων μορφών ανάπτυξης. Εκείνοι που επιχειρηματολογούν εναντίον της ιδέας των σταδίων ανάπτυξης μπορεί να δουν τέτοια συνάφεια στη σταθερότητα των ιδιοτήτων μέσα στο χρόνο, που θα αποδειχθεί, για παράδειγμα, αν τα επιθετικά νήπια γίνουν επιθετικοί έφηβοι ή αν ιδιαίτερα περίεργα νήπια αναγνωρίζονται, ως ενήλικοι, για τα δημιουργικά τους χαρίσματα. Ακόμη και ένας θεωρητικός, που προτείνει ότι διερχόμαστε μέσω ποιοτικά ξεχωριστών σταδίων, μπορεί να δει κάποια συνάφεια (ή συνέχεια) στην ανάπτυξη, αν οι ικανότητες που χαρακτηρίζουν κάθε διαδοχικό στάδιο θεωρούνται ότι εξελίσσονται και ότι αντικαθιστούν αυτές του προηγμένου σταδίου.

Ακόμα υπάρχουν θεωρητικοί που πιστεύουν ότι πολλές μετέπειτα εξελίξεις είναι ασυνεχείς, ή *ασύνδετες* με τις προγενέστερες εξελίξεις (δες Kagan, 1980). Η ιδέα εδώ είναι ότι ένα νέο πρότυπο συμπεριφοράς μπορεί απλά να αντικαταστήσει ένα παλιό χωρίς να είναι εξέλιξή του, όπως όταν ένα βρέφος που κάποτε χαμογέλασε σε αγνώστους καταλήγει να τους φοβάται ή όταν μία έφηβη που προηγουμένως απέφευγε τα αγόρια ξαφνικά “ξετρελαίνεται” γι’ αυτά. Με αυτή την έννοια, η θέση περί ασυνέχειας είναι ότι χαρακτηριστικά που φανερώνονται στα πρώτα χρόνια της

ζωής, συχνά δε μεταφέρονται στην ενήλική ζωή και ότι οι άνθρωποι μπορεί να αλλάξουν με απρόβλεπτους τρόπους.

Συνοψίζοντας, η συζήτηση για τις αναπτυξιακές συνέχειες και ασυνέχειες, είναι πολύ περίπλοκη. Υπάρχει το ζήτημα αν η αναπτυξιακή αλλαγή είναι βαθμιαία ή απότομη, το ζήτημα αν είναι ποιοτική ή ποσοτική, και το ζήτημα αν είναι ή όχι συνδεδεμένη με προγενέστερες αναπτύξεις. Οι θεωρητικοί δεν αποδέχονται πάντα την άποψη της συνέχειας ή της ασυνέχειας σε όλα αυτά τα ζητήματα, αλλά συχνά κλίνουν κυρίως στη μία ή την άλλη κατεύθυνση.

5. Ένα μονοπάτι ή πολλά; Τελικά, οι θεωρητικοί συχνά διαφωνούν για την έκταση στην οποία οι αναπτυξιακές μεταβολές είναι γενικές (κοινές για τον καθένα) ή προσωπικές (διαφορετικές από άτομο σε άτομο). Οι θεωρητικοί των σταδίων γενικά υποθέτουν ότι τα στάδια που πρότειναν εφαρμόζονται σε όλους τους φυσιολογικούς ανθρώπους και είναι επομένως γενικής χρήσεως. Για παράδειγμα, όλοι οι φυσιολογικοί άνθρωποι αρχίζουν να χρησιμοποιούν τη γλώσσα στους πρώτους 11-14 μήνες της ζωής τους, υφίστανται γνωστικές αλλαγές που τους προετοιμάζουν για το σχολείο από τα 5 μέχρι και τα 7 τους χρόνια, φθάνουν στη σεξουαλική ωριμότητα κατά τη διάρκεια της προεφηβικής ηλικίας ή στην περίοδο της εφηβείας, και θα εμφανίσουν κάποια σημάδια γήρανσης (για παράδειγμα, ρυτίδες, μία κατάπτωση σε συγκεκριμένες σωματικές ικανότητες) όταν θα είναι μεσήλικες. Έτσι, υπό αυτήν την προοπτική, όλοι ακολουθούμε παρόμοιους δρόμους ανάπτυξης. Όμως, άλλοι θεωρητικοί ισχυρίζονται ότι οι μεταβολές ανάπτυξης ποικίλουν πολύ περισσότερο από αυτό. Τονίζουν ότι τα πρότυπα ανάπτυξης μπορεί να διαφέρουν δραματικά από πολιτισμό σε πολιτισμό, από οικογένεια σε οικογένεια, ακόμα και μεταξύ μελών της ίδιας οικογένειας. Έτσι το μήνυμά τους είναι ότι η ανάπτυξη μπορεί να προχωρήσει (και προχωρεί) σε πολλές κατευθύνσεις και είναι πολύ λιγότερο γενική από ότι θα μας έκαναν να πιστέψουμε οι θεωρητικοί των σταδίων.

Αυτές είναι λοιπόν, οι κυριότερες αντιγνωμίες για την ανάπτυξη που οι διαφορετικές θεωρίες καθορίζουν με διαφορετικούς τρόπους. Ίσως θα θέλατε να διευκρινίσετε τη δική σας θέση στα ζητήματα αυτά συμπληρώνοντας το σύντομο ερωτηματολόγιο στο **Πλαίσιο 2-1**. Στο τέλος του κεφαλαίου υπάρχει ένα πλαίσιο που δείχνει πώς οι μεγάλοι θεωρητικοί της ανάπτυξης θα απαντούσαν σ'αυτές τις ερωτήσεις, έτσι ώστε να μπορείτε να συγκρίνετε τις υποθέσεις τους για την ανθρώπινη ανάπτυξη με τις δικές σας. Τώρα ας ξεκινήσουμε την επισκόπηση των θεωριών, αρχίζοντας από την ψυχαναλυτική προσέγγιση του Φρόυντ.

A. Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Θα ήταν δύσκολο να σκεφτούμε ένα θεωρητικό ο οποίος είχε μεγαλύτερη επίδραση στη Δυτική Σκέψη από τον Σίγκμουντ Φρόυντ, το Βιεννέζο γιατρό ο οποίος έζησε από το 1856 έως το 1939. Αυτός ο επαναστάτης στοχαστής προκάλεσε τις επικρατούσες αντιλήψεις για την ανθρώπινη φύση προτείνοντας ότι καθοδηγούμαστε από κίνητρα και συγκρούσεις που εμείς αγνοούμε τελείως και ότι

οι προσωπικότητές μας διαμορφώνονται από τις πρώτες εμπειρίες της ζωής μας. Σε αυτό το μέρος του κεφαλαίου θα εξετάσουμε πρώτα την εκπληκτική *ψυχαναλυτική* άποψη του Φρόυντ πάνω στην ανθρώπινη ανάπτυξη και κατόπιν θα συγκρίνουμε τη θεωρία του Φρόυντ με αυτήν του πιο γνωστού διαδόχου του, του Έρικ Έρικσον.

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΦΡΟΥΝΤ.

Κεντρική αντίληψη της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Φρόυντ είναι ότι τα ανθρώπινα όντα έχουν πανίσχυρες βιολογικές παρορμήσεις που πρέπει να ικανοποιηθούν. Τι είδους παρορμήσεις; Ανεπιθύμητες! Ο Φρόυντ (1923/1974) έβλεπε ένα νεογέννητο σαν "ένα καζάνι που βράζει" -ένα κληρονομικά εγωιστικό πλάσμα το οποίο ανηλεώς "καθοδηγείται" από δύο ειδών **ένστικτα** τα οποία ονόμασε **Έρως** και **Θάνατος**. Ο Έρως, ή το *ένστικτο της ζωής*, προάγει την επιβίωση με το να κατευθύνει τις δραστηριότητες για τη διατήρηση της ζωής όπως είναι η αναπνοή, η τροφή, το σεξ και η πραγματοποίηση όλων των σωματικών αναγκών. Σε αντίθεση, ο Θάνατος -το *ένστικτο του θανάτου*- είναι οι καταστροφικές δυνάμεις που εμφανίζονται σε όλα τα ανθρώπινα όντα, οι οποίες είναι πιθανό να εκφραστούν μέσα από συμπεριφορές όπως αυτές του εμπρησμού, των καυγάδων, της σαδιστικής επιθετικότητας, των δολοφονιών και ακόμα του μαζοχισμού.

Ο Φρόυντ επίσης τόνισε ότι συχνά οι άνθρωποι αγνοούν τελείως ότι αυτά τα βιολογικά ένστικτα είναι οι δυνάμεις που βρίσκονται πίσω από τις συμπεριφορές τους. Μια έφηβη, για παράδειγμα, μπορεί να μη συνειδητοποιήσει ότι η αφοσοίωσή της στην αεροβική γυμναστική της Τζέην Φόντα είναι ένας τρόπος για να διοχετεύσει τις ισχυρές σεξουαλικές ή επιθετικές ορμές της σε ένα δρόμο κοινωνικά αποδεκτό. Καθώς ο Φρόυντ ανέπτυξε τη ψυχαναλυτική του θεραπεία, έφθασε να στηρίζεται σε μεθόδους όπως η ύπνωση, ο ελεύθερος συνειρμός και η ανάλυση των ονείρων, γιατί του έδιναν ενδείξεις για τα **ασυνείδητα κίνητρα** των ασθενών. Τα όνειρα, για παράδειγμα, θεωρήθηκε ότι αποκαλύπτουν τις πραγματικές μας επιθυμίες -ανεμπόδιστες από τις κοινωνικές απαγορεύσεις που καταπιέζουν αυτά τα κίνητρα όταν είμαστε ξύπνιοι. Αναλύοντας τα υποσυνείδητα κίνητρα των ασθενών και τα γεγονότα που προκάλεσαν την καταπίεση αυτών των κινήτρων, ο Φρόυντ συμπέρανε ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη είναι μία διαδικασία συγκρούσεων: ως βιολογικά όντα έχουμε βασικές ανάγκες που *πρέπει* να εξυπηρετηθούν, ωστόσο η κοινωνία υπαγορεύει ότι πολλές από αυτές τις ορμές είναι ανεπιθύμητες και *πρέπει* να τις συγκρατήσουμε ή να τις ελέγξουμε. Σύμφωνα με τον Φρόυντ, αυτές οι βιοκοινωνικές (ή ενστικτώδεις) διαμάχες εμφανίζονται κάποιες στιγμές κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας και παίζουν κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς και του χαρακτήρα.

Τα τρία συστατικά της προσωπικότητας: Προεγώ, Εγώ και Υπερεγώ.

Ο Φρόυντ το 1933 ισχυρίστηκε ότι κάθε άτομο έχει μία σταθερή ποσότητα *ψυχικής ενέργειας* που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να ικανοποιεί τα ένστικτα. Καθώς ένα παιδί αναπτύσσεται, αυτή η ψυχική ενέργεια διαιρείται τελικά σε τρία συστατικά της προσωπικότητας: το **προεγώ**, το **εγώ** και το **υπερεγώ**.

Το προεγώ: Ο νομοθέτης της προσωπικότητας. Κατά τη γέννηση, η προσωπικότητα είναι ολόκληρη **προεγώ**. Η αποκλειστική λειτουργία του προεγώ είναι να υπηρετεί τα ένστικτα αναζητώντας αντικείμενα που θα τα ικανοποιήσουν.

Έχετε ποτέ ακούσει ένα πεινασμένο μωρό να κλαίει μέχρις ότου κάποιος έρθει με το φαγητό του; Ένας φροϋδικός θα έλεγε ότι το κλάμα του μωρού και οι ταραγμένες κινήσεις των μελών του ενεργοποιούνται από το ένστικτο της πείνας. Πιθανώς το προεγώ να κατευθύνει αυτές τις ενέργειες ως ένα μέσο να προσελκύσει τη μητέρα ή έναν άλλο ενήλικα και συνεπώς να παράγει το αντικείμενο (φαγητό -ή, κυριολεκτικά, το στήθος της μητέρας) που μειώνει την πείνα.

Το προεγώ: οι ενστικτώδεις ανάγκες της προσωπικότητας. Σύμφωνα με τον Φρόντ, το **προεγώ** υπακούει στην **αρχή της ευχαρίστησης** αναζητώντας άμεση ικανοποίηση για τις ενστικτώδεις ανάγκες. Αυτή η αυθόρμητη σκέψη (που καλείται επίσης “βασική λειτουργία του σκέπτεσθαι”) είναι μάλλον εξωπραγματική όμως, διότι το προεγώ θα επενδύσει ψυχική ενέργεια σε οποιοδήποτε αντικείμενο που φαίνεται ότι θα ικανοποιήσει τα ένστικτα, άσχετα από το αν μπορεί. Αν δεν είχαμε ποτέ προοδεύσει πέρα από αυτόν τον αρχικό τύπο σκέψης, μπορεί να τρώγαμε με χαρά κέρνα φρούτα για να ικανοποιήσουμε την πείνα μας, να απλώνουμε το χέρι μας για να πάρουμε ένα άδειο μπουκάλι γκαζόζα όταν θα είμασταν διψασμένοι, ή να κατευθύνουμε τη σεξουαλική μας ενέργεια σε πικάντικα περιοδικά και πληθωρικές ερωτικές κούκλες. Μπορείτε να δείτε το πρόβλημα: θα περνούσαμε δύσκολες ώρες ικανοποιώντας τις ανάγκες μας στηριζόμενοι στο παράλογό μας προεγώ. Ο Φρόντ πίστευε ότι αυτές ακριβώς οι δυσκολίες οδηγούν στην ανάπτυξη του δεύτερου συστατικού της προσωπικότητας -του εγώ.

Το εγώ: η εκτελεστική εξουσία της προσωπικότητας: Σύμφωνα με τον Φρόντ (1933) το **εγώ** εμφανίζεται όταν η ψυχική ενέργεια διοχετεύεται από το προεγώ για να ενεργοποιήσει σημαντικές διανοητικές λειτουργίες όπως η αντίληψη, η μάθηση, ο λογικός τρόπος σκέψης. Ο στόχος του λογικού εγώ είναι να υπηρετήσει την **αρχή της πραγματικότητας** -δηλαδή να βρει ρεαλιστικούς τρόπους να ικανοποιήσει τα ένστικτα. Την ίδια στιγμή το εγώ πρέπει να επενδύσει ένα μέρος της ψυχικής του ενέργειας για να εμποδίζει τις παράλογες παρορμήσεις του προεγώ.

Ο Φρόντ τόνισε ότι το εγώ είναι ταυτόχρονα υπηρέτης και κύριος του προεγώ. Η κυριαρχία του εγώ αντανακλάται από την ικανότητά του να καθυστερεί την ικανοποίηση έως ότου εξυπηρετηθεί η πραγματικότητα. Αλλά το εγώ εξακολουθεί να υπηρετεί το προεγώ όπως ένας ανώτερος υπάλληλος υπηρετεί τους υφισταμένους του, ζυγίζοντας μερικούς εναλλακτικούς τρόπους δράσης και επιλέγοντας ένα σχέδιο που θα ικανοποιήσει καλύτερα τις βασικές ανάγκες του προεγώ.

Το υπερεγώ: ο δικαστικός κλάδος της προσωπικότητας. Το τρίτο συστατικό της φροϋδικής προσωπικότητας είναι το **υπερεγώ** -το εσωτερικευμένο μέτρο ηθικής του ανθρώπου. Το υπερεγώ αναπτύσσεται από το εγώ και πασχίζει για την **τελειότητα** παρά για την ευχαρίστηση ή για την πραγματικότητα (Φρόντ 1933).

Μορφοποιείται σταδιακά καθώς τα παιδιά 3-5 χρονών *εσωτερικεύουν* (κάνουν δικές τους) τις ηθικές αξίες και τους κανόνες των γονέων τους. Μόλις το υπερεγώ εμφανιστεί, τα παιδιά δε χρειάζονται έναν ενήλικα να τους πει ότι είναι καλά ή κακά, είναι τώρα γνώστες των παραβάσεών τους και θα αισθανθούν ενοχή ή ντροπή για την ανήθικη συμπεριφορά τους. Έτσι το υπερεγώ είναι πραγματικά ένας εσωτερικός λογοκριτής. Επιμένει να βρίσκει το εγώ κοινωνικά αποδεκτές διεξόδους για τις ανεπιθύμητες παρορμήσεις του προεγώ.

Προφανώς αυτά τα τρία συστατικά της προσωπικότητας δε συμφωνούν απολύτως μεταξύ τους και η σύγκρουση είναι αναπόφευκτη. Στην ώριμη, υγιή προσωπικότητα λειτουργεί μία δυναμική ισορροπία: το προεγώ μεταβιβάζει βασικές ανάγκες, το εγώ εμποδίζει το παρορμητικό προεγώ τόσο ώστε να βρει ρεαλιστικές μεθόδους ικανοποίησης αυτών των αναγκών και το υπερεγώ αποφασίζει αν οι στρατηγικές επίλυσης προβλημάτων του εγώ είναι ηθικά αποδεκτές. Το εγώ είναι καθαρά “στη μέση”, πρέπει να υπηρετήσει δύο σκληρούς κυρίους βρίσκοντας μία ισορροπία μεταξύ των αντιθέτων απαιτήσεων του προεγώ και του υπερεγώ, ενώ προσαρμόζεται στην πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου.

Σύμφωνα με τον Φροϋντ (1940/1964), τα ψυχολογικά προβλήματα, συχνά ανακύπτουν όταν η σταθερή ποσότητα ψυχικής ενέργειας που ένας άνθρωπος έχει είναι άνισα κατανομημένη ανάμεσα στο προεγώ, το εγώ και το υπερεγώ. Για παράδειγμα, ο κοινωνικά ασθενής που συνήθως ψεύδεται και εξαπατά για να πετύχει τους σκοπούς του μπορεί να έχει ένα πολύ δυνατό προεγώ, ένα κανονικό εγώ και ένα πολύ αδύνατο υπερεγώ, οπότε δεν έχει μάθει ποτέ να σέβεται τα δικαιώματα των άλλων. Αντιθέτως, μία γυναίκα που έχει παραλύσει από το άγχος στη σκέψη ότι θα κάνει σεξ με τον σύντροφό της μπορεί να κυριαρχείται από ένα πολύ ισχυρό υπερεγώ. Χρησιμοποιώντας κλινικές μεθόδους για να αναλυθούν οι ισορροπίες (και οι ανισορροπίες) ανάμεσα στα τρία συστατικά της προσωπικότητας, ο Φρόυντ πίστευε ότι θα μπορούσε να ερμηνεύσει πολλές ατομικές διαφορές στην ανάπτυξη και τις αρχικές αιτίες πολλών ψυχολογικών διαταραχών.

ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο Φρόυντ θεωρούσε το σεξουαλικό ένστικτο ως το πιο σημαντικό από τα ζωτικά ένστικτα, γιατί συχνά ανακάλυπτε ότι οι πνευματικές διαταραχές των ασθενών του περιστρέφονταν γύρω από σεξουαλικές αντιθέσεις μεταξύ ενστικτωδών τάσεων και ηθικοκοινωνικών απαιτήσεων της παιδικής ηλικίας τις οποίες είχαν **καταπνίξει**, δηλαδή, τις είχαν απωθήσει στο υποσυνείδητο. Σέξ στην παιδική ηλικία! Βέβαια η ιδέα της παιδικής σεξουαλικότητας ήταν από τις πιο αμφιλεγόμενες ιδέες του Freud. Ωστόσο, η χρήση του όρου *σέξ* απ’ αυτόν αναφέρεται σε πολύ περισσότερα από μια ανάγκη για συνουσία. Πολλές απλές σωματικές λειτουργίες που οι περισσότεροι από εμάς θα θεωρούσαν μάλλον μη σεξουαλικές θεωρούνταν από τον Freud ως “ερωτικές” δραστηριότητες.

Μολονότι το σεξουαλικό ένστικτο είναι ενδεχομένως έμφυτο, ο Freud (1940/1964) πίστευε ότι ο χαρακτήρας του αλλάζει κατά τη διάρκεια του χρόνου, κατά προσταγή

της βιολογικής ωρίμανσης. Καθώς το σεξουαλικό ένστικτο ωριμάζει, η ενέργειά του, η **libido**, σταδιακά μετατοπίζεται από ένα μέρος του σώματος σε άλλο και το παιδί εισέρχεται σε ένα νέο στάδιο *ψυχοσεξουαλικής* ανάπτυξης. Ο Freud αποκαλούσε αυτά τα στάδια “ψυχοσεξουαλικά” για να υπογραμμίσει την άποψή του ότι η ωρίμανση του σεξουαλικού ενστίκτου αφήνει σαφή ίχνη στον αναπτυσσόμενο χαρακτήρα (δηλαδή στο μυαλό ή την προσωπικότητα).

Το στοματικό στάδιο (από τη γέννηση μέχρι ενός έτους). Στον Freud έκανε μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι τα βρέφη περνούν πολύ από τον πρώτο χρόνο της ζωής τους φτύνοντας, μασώντας, βυζαίνοντας και δαγκώνοντας αντικείμενα και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το σεξουαλικό ένστικτο αναζητά ευχαρίστηση μέσω του στόματος κατά τη διάρκεια αυτού του **στοματικού σταδίου**. Θεωρούσε το τάισμα ως μια ιδιαίτερα πλούσια πηγή στοματικής ικανοποίησης και ο Freud συνέχισε να υποστηρίζει ότι η μετέπειτα ψυχολογική ανάπτυξη του παιδιού μπορούσε να επηρεαστεί πολύ από τις μεθόδους τσίσματος της μητέρας. Για παράδειγμα, ένα κοριτσάκι-βρέφος που αποκόπηκε πολύ νωρίς από το γάλα της μάνας του ή ταϊζόνταν με αυστηρό πρόγραμμα, θα στερούνταν τη “στοματική ικανοποίηση” και πιθανόν αργότερα να γινόταν μια γυναίκα που διψάει για στενή επαφή και είναι υπερεξαρτημένη από τον σύζυγό της. Σημειώστε εδώ τη σημασία των παραπάνω: ο Freud λέει ότι *οι πρώιμες εμπειρίες μπορούν να έχουν μία μακροπρόθεσμη συνέπεια στην ανάπτυξη της προσωπικότητας*. Στο **Πλαίσιο 2-2** θα δούμε γιατί ο Freud πίστευε ότι τα πρώιμα τραύματα και οι ψυχικές συγκρούσεις είναι πιθανόν να βγούν στην επιφάνεια στην ενήλικη προσωπικότητα.

Το πρωκτικό στάδιο (1-3 έτη). Καθώς οι μυώνες του σφιγκτήρα ωριμάζουν από το δεύτερο χρόνο της ζωής, τα βρέφη αποκτούν την ικανότητα να κατακρατούν ή να αποβάλλουν κόπρανα κατά βούληση. Όχι μόνο η ηθελημένη αφόδευση γίνεται η πρωταρχική μέθοδος ικανοποίησης του σεξουαλικού ενστίκτου κατά τη διάρκεια του **πρωκτικού σταδίου**, αλλά τα βρέφη πρέπει να υπομείνουν τις απαιτήσεις της εξάσκησης στην τουαλέτα. Για πρώτη φορά, εξωτερικοί παράγοντες παρεμβαίνουν τακτικά στις ενστικτώδεις ορμές του παιδιού επιμένοντας να αναστείλλει την παρόρμησή του να αφοδεύσει (ή να ουρήσει) μέχρι να φτάσει στον καθορισμένο τόπο. Ο Freud πίστευε ότι το συναισθηματικό κλίμα που οι γονείς δημιουργούν κατά τη διάρκεια της εξάσκησης στην τουαλέτα θα μπορούσε να αφήσει μόνιμα σημάδια στην προσωπικότητα. Για παράδειγμα, υποστήριξε ο Freud ότι τα παιδιά που τιμωρούνται σκληρά για τα “ατυχήματά” τους είναι πιθανόν να γίνουν αγχώδεις ενήλικες με αναστολές και μπορεί να είναι άνθρωποι ακατάστατοι ή σπάταλοι.

Το φαλλικό στάδιο (3-6 ετών). Ερχόμαστε τώρα σε μια πλευρά της φροϋδικής θεωρίας που αποδείχτηκε ότι είναι πολύ αμφιλεγόμενη. Η άποψη του Freud ήταν ότι τα παιδιά των 3-4 χρονών έχουν ωριμάσει τόσο που τα γεννητικά τους όργανα να γίνουν μια ενδιαφέρουσα και ευαίσθητη περιοχή του σώματος. Η libido ρέει σε αυτή την περιοχή καθώς τα παιδιά αντλούν ευχαρίστηση χαιδεύοντας τα γεννητικά τους όργανα. Τι είναι τόσο αμφιλεγόμενο; Σύμφωνα με τον Freud όλα τα παιδιά σε αυτήν την ηλικία αναπτύσσουν μια ισχυρή αιμομικτική επιθυμία για τον γονέα του

άλλου φύλου. Αποκαλούσε αυτή την περίοδο **φαλλικό στάδιο** γιατί πίστευε ότι ο φαλλός παίζει ένα σημαντικό σπουδαίο ρόλο στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών.

Ας εξετάσουμε αυτό το στάδιο για τα αγόρια. Σύμφωνα με τον Freud, τα αγόρια των 3-4 χρόνων αναπτύσσουν έναν έντονο σεξουαλικό πόθο για τη μητέρα τους. Ταυτόχρονα ζηλεύουν: αν μπορούσαν να κάνουν το δικό τους θα εξολόθρευαν τον κύριο αντίπαλό τους για μητρική στοργή, τον πατέρα τους. Ο Freud αποκαλούσε αυτή την κατάσταση **οιδιπόδειο σύμπλεγμα**, από τον θρυλικό Οιδίποδα, βασιλιά των Θηβών, ο οποίος άθελά του σκότωσε τον πατέρα του και παντρεύτηκε τη μητέρα του.

Τώρα, τα αγόρια της προσχολικής ηλικίας δεν είναι τόσο ισχυρά όσο ο βασιλιάς Οιδίποδας και αντιμετωπίζουν βέβαιη ήττα στην αναζήτησή τους να κερδίσουν τη σεξουαλική εύνοια της μητέρας τους. Στην πραγματικότητα, ο Freud υποδεικνύει ότι ένας ζηλιάρης νεαρός γιός θα έχει πολλές συγκρούσεις με τον πατέρα-αντίζηλό του και τελικά θα φοβάται ότι ο πατέρας του ίσως τον ευνουχίσει λόγω της ανταγωνιστικής του συμπεριφοράς. Όταν αυτή η *αγωνία του ευνουχισμού* γίνει αρκετά έντονη, το αγόρι (αν η ανάπτυξή είναι φυσιολογική) θα ξεπεράσει τότε το Οιδιπόδειο σύμπλεγμά του με το να απωθήσει την αιμομικτική επιθυμία του για τη μητέρα και να ταυτιστεί με τον πατέρα του. Αυτή η *ταύτιση με τον εισβολέα* μειώνει τις πιθανότητες ευνουχισμού, εφόσον το αγόρι δεν είναι πλέον αντίπαλος. Θα προσπαθήσει να μιμηθεί τον πατέρα του, ενσωματώνοντας όλες τις στάσεις, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και τις συμπεριφορές του πατέρα του. Με το να ενεργεί έτσι, ο γιός είναι πιθανόν να υιοθετήσει μια σαφή προτίμηση για το αντρικό σεξουαλικό ρόλο και να γίνει "αρσενικό" ψυχολογικά. Η ταύτιση με τον εισβολέα θα είναι επίσης το επιστέγασμα στο υπερεγώ του αγοριού, καθώς θα απωθήσει δύο από τα πιο απαγορευμένα κίνητρα (κίνητρα-ταμπού) -την αιμομιξία και τον φόνο- και θα εσωτερικεύσει τους ηθικούς κανόνες του αντιπάλου του, τον οποίο φοβάται και σέβεται. Εν συντομία, το αγόρι έχει γίνει ένας νεαρός με καλή συμπεριφορά -ο "μικρός άντρας" του μπαμπά.

Και σχετικά με τα κορίτσια; Ο Freud διατείνεται ότι πριν από την ηλικία των 3-4 χρόνων, τα κορίτσια προτιμούν τη μητέρα τους από τον πατέρα τους. Όμως μόλις το κορίτσι ανακαλύψει ότι στερείται πέους, μέμφεται την πιο στενή της συντροφιά, τη μητέρα της, για αυτή την κατάσταση "ευνουχισμού". Αυτή η τραυματική ανακάλυψη έχει ως αποτέλεσμα τη μεταφορά στοργής από τη μάνα στον πατέρα. Ο Freud πίστευε ότι ένα κορίτσι αυτής της ηλικίας ζηλεύει τον πατέρα της επειδή έχει πέος και ότι θα τον επιλέξει ως σεξουαλικό αντικείμενο με την ελπίδα ότι θα μοιραστεί μαζί της το πολύτιμο όργανο που αυτή στερείται (ο Freud θεωρούσε ότι το πραγματικά βαθύτερο κίνητρο του κοριτσιού ήταν να γεννήσει το παιδί του πατέρα της, ένα γεγονός που θα αντιστάθμιζε την έλλειψη πέους, ειδικά αν το παιδί ήταν αγόρι).

Το θηλυκό "Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα" (γνωστό ως **σύμπλεγμα της Ηλέκτρας**) φέρει μερικές εμφανείς ομοιότητες με αυτό του ανδρικού. Τα παιδιά του κάθε φύλου

εκτιμούν τον αντρικό φαλλό. Τα κορίτσια ελπίζουν να αποκτήσουν ένα και τα αγόρια ελπίζουν να διατηρήσουν τον δικό τους. Επιπλέον, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια αντιλαμβάνονται τον γονέα του ίδιου φύλου ως τον κύριο αντίπαλό τους για τη στοργή του άλλου γονέα. Ωστόσο, ο Freud δεν ήταν αρχικά σίγουρος για το πώς ακριβώς (ή γιατί) τα κορίτσια ξεπέρασαν το σύμπλεγμα της Ηλέκτρας. Τα αγόρια φοβούνται τον ευνουχισμό και αυτός ο έντονος φόβος τα αναγκάζει να παραιτούνται από το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα τους με το να ταυτίζονται με τον πατέρα τους. Όμως τι φοβούνται τα κορίτσια; Εξάλλου, υποθετικά πιστεύουν ότι έχουν ήδη ευνουχιστεί και αποδίδουν αυτή την κτηνώδη ενέργεια στη μητέρα τους. Σύμφωνα με τον τρόπο σκέψης του Freud δεν έχουν πλέον λόγο να φοβούνται τη μητέρα.

Γιατί τότε υποχωρεί το σύνδρομο της Ηλέκτρας; Ο Freud (1924-1961) τελικά αποφάσισε ότι ίσως απλά να εξασθενεί καθώς το κορίτσι αντιμετωπίζει την πραγματικότητα και αναγνωρίζει την αδυναμία να κατέχει τον πατέρα της. Ωστόσο, υποστήριξε ότι τα κορίτσια θα αναπτύξουν ασθενέστερα υπερεγώ από ότι τα αγόρια, επειδή το ξεπέρασμα του συνδρόμου της Ηλέκτρας δεν βασίζεται σε ένα φόβο αντιποίνων (αγωνία ευνουχισμού), ο οποίος θα τις εξανάγκαζε να εσωτερικεύσουν τους ηθικούς κανόνες της μητέρας τους (ή του πατέρα τους).

Η λανθάνουσα περίοδος (ηλικία 6-12). Στην ηλικία μεταξύ 6 και 12 χρόνων τα σεξουαλικά ένστικτα του παιδιού είναι σχετικά ήσυχα. Οι σεξουαλικές συγκρούσεις του φαλλικού σταδίου έχουν απωθηθεί και όλη η διαθέσιμη libido διοχετεύεται σε κάποια κοινωνικά αποδεκτή δραστηριότητα (όπως η σχολική εργασία ή το ζωηρό παιχνίδι) που καταναλώνει την περισσότερη από τη φυσική και ψυχική ενέργεια του παιδιού. Η **λανθάνουσα περίοδος** συνεχίζεται μέχρι την εφηβεία, όταν το παιδί ξαφνικά υφίσταται έναν αριθμό βιολογικών αλλαγών που σημαδεύουν το ξεκίνημα του τελικού ψυχοσεξουαλικού σταδίου του Freud.

Το γενετήσιο στάδιο (ηλικία άνω των 12). Με την ορμητική εκδήλωση της εφηβείας έρχεται η ωρίμανση του αναπαραγωγικού συστήματος, ένας κατακλυσμός του σώματος από σεξουαλικές ορμόνες και σύμφωνα με τον Freud μια επανενεργοποίηση της γενετικής ζώνης ως μιας περιοχής αισθησιακής ηδονής. Ο βαθύτερος σκοπός του σεξουαλικού ενστίκτου τώρα γίνεται η βιολογική αναπαραγωγή μέσω της σεξουαλικής επαφής. Ωστόσο, οι έφηβοι αντιμετωπίζουν συγκρούσεις στο να μάθουν πως να κατευθύνουν αυτές τις νέες σεξουαλικές ορμές με κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους. Κατά τη διάρκεια της εφηβείας και της πρώιμης ενηλικίωσης, η libido επενδύεται σε δραστηριότητες, όπως είναι η δημιουργία φιλικών σχέσεων, η προετοιμασία για καριέρα, το φλέρντ και η σύναψη γάμου - δραστηριότητες που προετοιμάζουν το άτομο να ικανοποιήσει σταδιακά το ώριμο σεξουαλικό ένστικτο αποκτώντας παιδιά. Εδώ, στο **γενετήσιο στάδιο**, είναι που ο Freud πίστευε ότι οι άνθρωποι παραμένουν για το υπόλοιπο της ζωής τους.

ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΦΡΟΪΝΤ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

Πόσο αληθοφανείς νομίζετε ότι είναι οι θεωρίες του Freud; Νομίζετε ότι όλοι παρασυρόμαστε από σεξουαλικά και επιθετικά ένστικτα; Είναι δυνατόν να έχουμε στην πραγματικότητα υποστεί το σύμπλεγμα του Οιδίποδα ή της Ηλέκτρας και απλά να έχουμε απωθήσει αυτό το τραυματικό γεγονός; Η μήπως ο Freud παρασύρθηκε με το σέξ; Είναι δυνατό αυτές οι σεξουαλικές συγκρούσεις που θεωρούσε τόσο σημαντικές να ήταν μόνο αντανάκλασεις του σεξουαλικά καταπιεσμένου Βικτωριανού πολιτισμού στον οποίο έζησαν αυτός και οι γονείς του;

Λίγοι σύγχρονοι επιστήμονες της ανάπτυξης αποδέχονται τη θεωρία του Freud συνολικά. Για παράδειγμα, δεν υπάρχουν πολλές ενδείξεις ότι οι στοματικές και πρωκτικές συγκρούσεις της παιδικής ηλικίας προδικάζουν την μετέπειτα προσωπικότητα κάποιου. Ούτε υπάρχει λόγος να πιστεύει κανείς ότι τα περισσότερα παιδιά υφίστανται το σύμπλεγμα του Οιδίποδα ή της Ηλέκτρας. Για να υποστούν αυτές τις συγκρούσεις, τα παιδιά από 3 ως 6 ετών θα έπρεπε να αναγνωρίζουν τις ανατομικές διαφορές ανάμεσα στα φύλα και υπάρχουν λίγες ενδείξεις ότι το κάνουν. Στην πραγματικότητα, ο Άλαν Κάτσερ (1955) ανακάλυψε ότι η πλειοψηφία των παιδιών 4 ως 5 ετών δεν μπορούν να συναρμολογήσουν μια κούκλα έτσι ώστε τα γεννητικά της όργανα να ταιριάζουν με άλλα μέρη του σώματός της. Ακόμη και τα εξάχρονα συχνά έκαναν λάθη, ένωναν π.χ. έναν κάτω κορμό που περιείχε ένα πέος σε ένα πάνω κορμό με στήθη. Εμφανώς, αυτά τα παιδιά της “ηλικίας του Οιδιπόδειου συμπλέγματος” είχαν μπερδέψει ή αγνοούσαν τις φυλετικές διαφορές στη γενετική ανατομία (βλ. επίσης Bem, 1989) και φαίνεται εξαιρετικά απίθανο να έχουν δοκιμάσει το άγχος του ευνουχισμού ή το φθόνο του πέους.

Αλλά δεν μπορούμε να απορρίψουμε όλες τις ιδέες του Freud απλά επειδή μερικές από αυτές ίσως μας ξενίζουν λίγο. Πράγματι, υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τους οποίους ο Freud θα παραμείνει πάντα μια σημαντική μορφή στην ιστορία των επιστημών της συμπεριφοράς. Ίσως η μεγαλύτερη συμβολή του Freud ήταν η έννοια της δραστηριοποίησης του ασυνείδητου. Όταν εμφανίστηκε η ψυχολογία στα μέσα του 19ου αι. οι ερευνητές ασχολούνταν με την κατανόηση μεμονωμένων πλευρών της *συνειδητής* εμπειρίας, όπως οι αισθητήριες διαδικασίες και οι ψευδαισθήσεις. Ήταν ο Freud που πρώτος τόνισε ότι αυτοί οι επιστήμονες μελετούσαν την κορυφή του παγόβουνου όταν αυτός διακήρυττε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ψυχικών εμπειριών βρίσκεται κάτω από το επίπεδο της συνειδητής επίγνωσης. Επίσης στον Freud αξίζει σημαντική αναγνώριση για το γεγονός ότι εστίασε την προσοχή του στη σημασία της πρώιμης εμπειρίας για την μετέπειτα ανάπτυξη. Οι διαμάχες συνεχίζονται σχετικά με το πόσο ακριβώς καθοριστικές είναι οι πρώιμες εμπειρίες, αλλά λίγοι επιστήμονες της ανάπτυξης αμφισβητούν σήμερα ότι μερικές πρώιμες εμπειρίες *μπορούν* να έχουν διαρκή αποτελέσματα. Τελικά, θα μπορούσαμε να ευχαριστήσουμε τον Freud για το ότι μελέτησε τη συναισθηματική πλευρά της ανθρώπινης ανάπτυξης -τους έρωτες, τους φόβους, τις αγωνίες και άλλα ισχυρά συναισθήματα που παίζουν σημαντικούς ρόλους στη ζωή μας, καθώς επίσης και τους μηχανισμούς άμυνας που χρησιμοποιούμε για να αντιμετωπίσουμε τις συναισθηματικές συγκρούσεις. Δυστυχώς, αυτές τις πλευρές της ζωής συχνά τις

παρέβλεπαν οι επιστήμονες της ανάπτυξης, οι οποίοι επικεντρώνονταν σε παρατηρήσιμες συμπεριφορές ή σε λογικές διαδικασίες σκέψης.

Συνοψίζοντας, ο Freud ήταν αληθινά ένας μεγάλος πρωτοπόρος, ο οποίος τόλμησε να διαπλεύσει σε σκοτεινά, ανεξερεύνητα νερά τα οποία οι προκάτοχοί του ούτε καν είχαν σκεφτεί να εξερευνήσουν. Στην πορεία, άλλαξε τις αντιλήψεις μας για το ανθρώπινο είδος.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ERIKSON ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Καθώς ο Freud διαβαζόταν ευρύτατα, προσέλκυσε πολλούς οπαδούς. Ωστόσο, οι μαθητές του Freud δεν συμφωνούσαν πάντα με τον δάσκαλό τους και τελικά άρχισαν να τροποποιούν κάποιες από τις ιδέες του Freud και έγιναν σημαντικοί θεωρητικοί αυτοί οι ίδιοι. Ανάμεσα στους πιο γνωστούς από αυτούς τους νεο-φροϋδικούς μαθητές είναι ο Erik Erikson.

Συγκρίνοντας τον Freud με τον Erikson

Ο Erikson (1963,1982) δέχεται πολλές από τις ιδέες του Freud. Συμφωνεί ότι οι άνθρωποι γεννιούνται με έναν αριθμό βασικών ενστίκτων και ότι η προσωπικότητα αποτελείται από “προεγώ”, “εγώ” και “υπερεγώ”. Επίσης δέχεται ότι η ανάπτυξη γίνεται σε στάδια και ότι το παιδί πρέπει να ξεπεράσει επιτυχώς κάποια κρίση ή σύγκρουση σε κάθε στάδιο ούτως ώστε να προετοιμαστεί για τις κρίσεις που θα εμφανιστούν αργότερα στη ζωή.

Ωστόσο, ο Erikson είναι αληθινά ένας αναθεωρητής, γιατί η θεωρία του διαφέρει από αυτή του Freud σε διάφορες σημαντικές ειδικές απόψεις. Κατ' αρχήν, ο Erikson (1963) τονίζει ότι τα παιδιά είναι *ενεργητικοί, προσαρμοστικοί* εξερευνητές που επιζητούν να ελέγχουν το περιβάλλον τους και όχι παθητικά πλάσματα που είναι δούλοι των βιολογικών τους ορμών και διαπλάθονται από τους γονείς τους. Έχει επίσης χαρακτηριστεί ως “ψυχολόγος του εγώ” επειδή πιστεύει ότι πρέπει πρώτα κανείς να καταλάβει την κοινωνική πραγματικότητα (μια λειτουργία του εγώ) ούτως ώστε να προσαρμοστεί επιτυχώς και να επιδείξει ένα φυσιολογικό πρότυπο προσωπικής ανάπτυξης. Έτσι, αντίθετα με τον Freud, ο οποίος είχε την αίσθηση ότι οι πιο ενδιαφέρουσες πλευρές της συμπεριφοράς ανακόπτονται από συγκρούσεις ανάμεσα στο προεγώ και το υπερεγώ, ο Erikson δέχεται ότι τα ανθρώπινα όντα είναι βασικά λογικά πλάσματα των οποίων οι σκέψεις, τα συναισθήματα και οι ενέργειες ελέγχονται σε μεγάλο βαθμό από το εγώ.

Άλλη μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στον Erikson και τον Freud είναι ότι ο Erikson δίνει πολύ λιγότερη έμφαση στις σεξουαλικές ορμές και πολύ περισσότερη έμφαση στις κοινωνικές επιδράσεις από ότι έδινε σε αυτές ο Freud. Εμφανώς, ο τρόπος σκέψης του Erikson διαμορφώθηκε από τις προσωπικές του ποικίλες εμπειρίες. Γεννήθηκε στη Δανία, μεγάλωσε στη Γερμανία και πέρασε ένα μεγάλο μέρος της εφηβείας του περιπλανώμενος σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αφού έλαβε την επαγγελματική του εκπαίδευση, ο Erikson ήρθε στις ΗΠΑ, όπου μελέτησε φοιτητές κολλεγίου, μάχιμους στρατιώτες, εργάτες των πολιτικών δικαιωμάτων στο Νότο και

Αμερικανούς Ινδιάνους. Δεν προξενεί καθόλου έκπληξη το γεγονός ότι, έχοντας παρατηρήσει πολλές ομοιότητες και διαφορές στην ανάπτυξη ανάμεσα σε αυτές τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, ο Erikson θα έδινε έμφαση σε κοινωνικές και πολιτιστικές πλευρές της ανάπτυξης με δική του θεωρία. Συνοψίζοντας, η προσέγγιση του Erikson είναι στ' αλήθεια περισσότερο μια νέα θεωρία *ψυχοκοινωνικής* ανάπτυξης παρά επαναδιατύπωση της ψυχοσεξουαλικής άποψης του Freud.

Οι οκτώ κρίσεις της ζωής.

Ο Erikson πιστεύει ότι τα ανθρώπινα όντα αντιμετωπίζουν οκτώ κύριες κρίσεις, ή διαμάχες, κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Κάθε σύγκρουση έχει το δικό της χρόνο εμφάνισης, όπως υπαγορεύεται τόσο από τη βιολογική ωρίμανση όσο και από τις κοινωνικές απαιτήσεις που οι αναπτυσσόμενοι άνθρωποι υφίστανται σε συγκεκριμένα σημεία της ζωής τους. Ο **πίνακας 2-1** εν συντομία περιγράφει καθεμιά από τις οκτώ κρίσεις (ή ψυχοκοινωνικά στάδια) του Erikson και καταγράφει το φρουδικό ψυχοσεξουαλικό στάδιο στο οποίο αυτή αντιστοιχεί. Σημειώστε ότι τα στάδια ανάπτυξης του Erikson δεν τελειώνουν στην εφηβεία ή την πρώιμη ενηλικίωση, όπως αυτά του Freud. Ο Erikson θεωρεί τα προβλήματα των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων ως πολύ διαφορετικά από αυτά που αντιμετωπίζουν οι γονείς που μεγαλώνουν παιδιά ή οι ηλικιωμένοι που πρέπει να παλέψουν με το φάσμα της συνταξιοδότησης, μια αίσθηση αχρηστίας, και το θάνατο. Οι περισσότεροι σύγχρονοι επιστήμονες της ανάπτυξης θα συμφωνούσαν οπωσδήποτε.

Μια ανάλυση του πρώτου ψυχοκοινωνικού σταδίου - **θεμελιώδης εμπιστοσύνη κατά δυσπιστίας**- θα βοηθούσε στη διευκρίνιση του τρόπου σκέψης του Erikson. Θυμηθείτε ότι ο Freud έδινε έμφαση στις στοματικές δραστηριότητες του βρέφους κατά την διάρκεια του πρώτου χρόνου ζωής και πίστευε ότι οι μέθοδοι σίτισης της μητέρας θα μπορούσαν να έχουν μια διαρκή επίδραση στην προσωπικότητα του παιδιού της. Ο Erikson συμφωνεί. Ωστόσο, συνεχίζει να υποστηρίζει ότι αυτό που είναι το πιο σημαντικό στη μετέπειτα εξέλιξη ενός βρέφους δεν είναι μόνο οι μέθοδοι σίτισης του ατόμου που το φροντίζει, αλλά, μάλλον, η συνολική του ανταπόκριση στο βρέφος και τις ανάγκες του. Για να αναπτύξουν μια βασική αίσθηση εμπιστοσύνης, τα βρέφη πρέπει να μπορούν να υπολογίζουν στα αρχικά πρόσωπα που τα φροντίζουν ότι θα τους δώσουν φαγητό, θα τα ανακουφίσουν από ταλαιπωρία, θάρθουν όταν θα τους γνέψουν, θα χαμογελάσουν όταν θα τους χαμογελάσουν και ότι θα επιδείξουν ζεστασιά και στοργή. Ενώ αν οι πιο κοντινοί άνθρωποι συχνά παραμελούν, απορρίπτουν ή δεν ανταποκρίνονται τακτικά σε ένα βρέφος, αυτό το βρέφος θα μάθει ένα πολύ απλό μάθημα: ότι δεν μπορείς να εμπιστευτείς τους άλλους.

Η ανάπτυξη της εμπιστοσύνης παρέχει τη βάση για μιά υγιή αντιμετώπιση της δεύτερης μεγάλης κρίσης της ζωής, η σύγκρουση της **αυτονομίας κατά της ντροπής και της αμφιβολίας**. Τα βρέφη που έχουν μάθει να εμπιστεύονται τους άλλους ανθρώπους είναι πιθανό να αισθάνονται επαρκώς σίγουρα για να μεταδίδουν τις

επιθυμίες τους και να επιβάλλουν τη βούλησή τους. Κατά τη διάρκεια της φάσης αυτής, για παράδειγμα, τα μωρά που μόλις άρχισαν να περπατούν μπορούν να διακηρύσσουν δυνατά την επιθυμία τους για αυτονομία με το να αντιστέκονται στην εκπαίδευση της τουαλέτας και με το να προτιμούν από όλες τις λέξεις, τρεις: “όχι”, “εμένα” και “δικό μου”. Ωστόσο, ένα νήπιο, το οποίο δεν εμπιστεύεται τους άλλους, μπορεί να στερείται τέτοιας αυτοπεποίθησης ώστε να είναι διεκδικητικό ως δίχρονο. Ως αποτέλεσμα, μπορεί να αποτύχει να γίνει αυτόνομο και μπορεί να δοκιμάσει ντροπή και αμφισβήτηση. Ενα ή δύο χρόνια αργότερα, αυτό το γεμάτο ντροπή και αυτοαμφισβήτηση νεαρό άτομο μπορεί να δυσκολεύεται να επινοεί και να επιδιώκει “τολμηρά σχέδια” κατά την διάρκεια της προσχολικής κρίσης **της πρωτοβουλίας κατά της ενοχής** και μπορεί αντίθετα να έχει πολλές αναστολές να ανέβει στο ψηλότερο σκαλί στην παιδική χαρά ή να δοκιμάσει το Nintendo. Έτσι ο Erikson προτείνει ότι μια επιτυχής επίλυση κάθε κρίσης της ζωής προετοιμάζει το άτομο για την επόμενη ψυχοκοινωνική σύγκρουση. Εν αντιθέσει, ένα άτομο που αποτυγχάνει να ξεπεράσει μια ή περισσότερες κοινωνικές συγκρούσεις της ζωής είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα αντιμετωπίσει προβλήματα στο μέλλον.

Μολονότι ο Erikson πιστεύει ότι οι κρίσεις της παιδικής ηλικίας θέτουν τη βάση για τη ζωή μας ως ενηλίκων, θεωρεί τα ανθρώπινα όντα λογικά, προσαρμόσιμα πλάσματα που παλεύουν μέχρι το τέλος στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν επιτυχώς το κοινωνικό τους περιβάλλον. Ο ήρωας του βιβλίου του Καρόλου Ντίκενς “A Christmas Carol” (Χριστουγεννιάτικες Ιστορίες), Ebenezer Scrooge, απεικονίζει δεόντως τον εγωκεντρικό, “αδρανή” ενήλικα - αυτόν που αποτυγχάνει στην έβδομη κατά τον Ericson κρίση της ζωής (και που έχει αποτύχει στο να καθιερώσει επίσης ένα αίσθημα οικειότητας). Ίσως να θυμάστε ότι ο γέρο-Σκρούτζ ήταν τόσο απορροφημένος στα ενδιαφέροντά του (να κάνει λεφτά), ώστε αγνοούσε εντελώς τις ανάγκες και τις επιθυμίες του νεαρού αποθηκαρίου του, Bob Cratchit. Ωστόσο, η ιστορία του Σκρούτζ είχε ευτυχισμένο τέλος. Στο τέλος της ιστορίας είχε αποκτήσει ένα αίσθημα οικειότητας και γενναιοδωρίας, το οποίο του διέφευγε παλιότερα και ήταν έτοιμος τώρα να αντιμετωπίσει την τελική κρίση ζωής χωρίς αίσθημα απελπισίας. Μια απίθανη μεταστροφή; Οχι απαραίτητα! Ο Erikson είναι αρκετά αισιόδοξος. Υποστηρίζει ότι “είναι λίγα αυτά που δεν μπορούν να θεραπευθούν αργότερα, είναι πολλά (ικανά να βλάψουν) αυτά που μπορούν να αποτραπούν εξολοκλήρου”, (1950, σελ. 104).

ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ERIKSON ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ

Πολλοί άνθρωποι προτιμούν τη θεωρία του Erikson από αυτή του Freud επειδή απλώς αρνούνται να πιστέψουν ότι τα ανθρώπινα όντα κυριαρχούνται από σεξουαλικά ένστικτα. Ένας αναλυτής, όπως ο Erikson, που τονίζει τη λογική, προσαρμοστική μας φύση, είναι πολύ πιο εύκολο να γίνει αποδεκτός. Επιπρόσθετα, ο Erikson δίνει έμφαση σε πολλές από τις κοινωνικές συγκρούσεις και τα προσωπικά διλήμματα που οι άνθρωποι ίσως θυμούνται, που διαρκώς βιώνουν, που μπορούν εύκολα να προβλέπουν, ή μπορούν να βλέπουν ότι επηρεάζουν τους ανθρώπους που γνωρίζουν.

Ο Erikson όντως φαίνεται ότι έχει περιγράψει πολλά από τα κεντρικά ζητήματα της ζωής στα οκτώ ψυχοκοινωνικά του στάδια. Πράγματι, θα δούμε ακριβώς πόσο ενθαρρυντικές υπήρξαν οι ιδέες του καθώς θα συζητούμε τέτοια θέματα, όπως η συναισθηματική ανάπτυξη των βρεφών (κεφ.11), η ανάπτυξη της αντίληψης του εαυτού μας στην παιδική ηλικία και η κρίση ταυτότητας που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι (κεφ. 12) και η επιρροή των φίλων και των συμπαικτών στην κοινωνική ανάπτυξη (κεφ. 16) (δες επίσης Sigelman & Shaffer, 1991, για μια συζήτηση των συνεισφορών του Erikson στο πεδίο της ανάπτυξης των ενηλίκων). Από την άλλη πλευρά, η θεωρία του Erikson μπορεί να επικριθεί ότι είναι ασαφής σχετικά με τις αιτίες της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης. Τι είδους εμπειρίες πρέπει να αντιμετωπίσουν οι άνθρωποι και να ξεπεράσουν επιτυχώς ποικίλες ψυχοκοινωνικές συγκρούσεις; Πώς ακριβώς η έκβαση ενός ψυχοκοινωνικού σταδίου επηρεάζει την προσωπικότητα σε ένα μεταγενέστερο στάδιο; Δυστυχώς, ο Erikson δεν είναι πολύ σαφής πάνω σε αυτά τα σημαντικά ζητήματα. Έτσι η θεωρία του είναι πραγματικά μια *περιγραφική* θεώρηση της κοινωνικής και συναισθηματικής ανάπτυξης του ανθρώπου, η οποία δεν επεξηγεί επαρκώς πώς ή γιατί αυτή η ανάπτυξη λαμβάνει χώρα.

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

Αν και οι ψυχαναλυτικές θεωρίες συνεχίζουν να επηρεάζουν τη μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης, μόνο μια μικρή μειονότητα σύγχρονων επιστημόνων της ανάπτυξης προσκολλώνται έντονα σε αυτές τις ιδέες. Ένας λόγος για τον οποίο πολλοί ερευνητές έχουν εγκαταλείψει την ψυχαναλυτική προσέγγιση (ειδικότερα τη θεωρία του Freud) είναι γιατί οι προτάσεις της είναι δύσκολο να επαληθευτούν ή να επιβεβαιωθούν. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι θέλουμε να εξετάσουμε τη βασική φροϋδική υπόθεση ότι η “υγιής” προσωπικότητα είναι αυτή στην οποία η φυσική ενέργεια κατανέμεται εξίσου ανάμεσα στο “προεγώ”, το “εγώ” και το “υπερεγώ”. Πώς θα μπορούσαμε να το κάνουμε; Υπάρχουν αντικειμενικά τέστ τα οποία θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε για να επιλέξουμε “νοητικά υγιή” υποκείμενα, αλλά δεν έχουμε κάποιο όργανο που να μετράει την φυσική ενέργεια ή τις σχετικές δυνάμεις του “προεγώ”, του “εγώ” και του “υπερεγώ”. Το θέμα είναι ότι πολλοί ψυχαναλυτικοί ισχυρισμοί δεν μπορούν να εξετασθούν από καμία άλλη μέθοδο εκτός από τη συνέντευξη ή την κλινική προσέγγιση και δυστυχώς αυτές οι τεχνικές είναι χρονοβόρες, πολυδάπανες και ανήκουν στις λιγότερο αντικειμενικές μεθόδους από αυτές που χρησιμοποιούνται στη μελέτη της ανάπτυξης των παιδιών.

Φυσικά, ο κύριος λόγος για τον οποίο τόσοι πολλοί επιστήμονες της ανάπτυξης έχουν εγκαταλείψει την ψυχαναλυτική προοπτική είναι ότι άλλες θεωρίες φαίνονται πιο συναρπαστικές. Μια θεωρία την οποία πολλοί προτιμούν είναι η μαθησιακή προσέγγιση, στην οποία στρεφόμαστε τώρα.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΜΑΘΗΣΗΣ (ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΣΜΟΣ)

Ο John B. Watson, ήταν ριζοσπαστικός για την εποχή του. Ήταν αυτός που υποστήριξε πρώτος, ότι μπορούσε να πάρει δώδεκα υγιή νεογέννητα και να τα

εκπαιδεύσει να γίνουν ότι θα επέλεγε αυτός, -γιατροί, δικηγόροι, ζητιάνοι κ.ο.κ. - ανεξάρτητα από το υπόβαθρό τους, ή, την γενεαλογία τους. Αυτή η δήλωση και μόνο, ήταν αρκετή για να ξεσηκώσει διαμαρτυρίες. Ο Watson το 1913, πίστευε επίσης ότι οι ψυχολόγοι του καιρού του ανάλωναν το χρόνο τους μελετώντας υποκειμενικά, “διανοητικές” έννοιες, όπως η αίσθηση, η θέληση και τα ασυνείδητα κίνητρα συμπεριφοράς. Σε πολλές περιπτώσεις υποστήριξε ότι τα υποκειμενικά, μη παρατηρήσιμα φαινόμενα καλύτερα να αφήνονται στη φιλοσοφία, γιατί σίγουρα δεν έχουν θέση στην *επιστήμη* της ψυχολογίας. Η άποψη του Watson ήταν ότι η πλειοψηφία της επιστημονικής κοινότητας, δεν θα έπαιρναν ποτέ στα σοβαρά την ψυχολογία, εκτός κι αν οι ψυχολόγοι, άρχιζαν να μελετούν αυτό που ήταν σε θέση να δούν: φανερές αντιδράσεις συμπεριφοράς.

Ο ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ WATSON

Μια βάση συλλογισμού του **συμπεριφορισμού** του Watson είναι ότι το μυαλό ενός νεογέννητου είναι άγραφο χαρτί (*tabula rasa*) και ότι οι μαθησιακοί συσχετισμοί μεταξύ ερεθισμάτων και αντιδράσεων, είναι τα δομικά στοιχεία της ανθρώπινης εξέλιξης. Σύμφωνα με τον Watson, η ανάπτυξη δεν προχωρεί μέσα από μια σειρά διαφορετικών σταδίων, αλλά είναι μια συνεχής διαδικασία που σηματοδοτείται από τη σταδιακή απόκτηση νέων και πιο εκλεπτυσμένων προτύπων συμπεριφοράς, ή **συνηθειών**. Ο Watson πίστευε ότι μόνο τα πιο απλά ανθρώπινα ανακλαστικά, (για παράδειγμα ο θηλασμός), είναι έμφυτα και ότι όλα τα άλλα σημαντικά χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς, μαθαίνονται.

Για να αποδείξει πόσο εύπλαστα είναι τα παιδιά, ο Watson αποφάσισε να αποδείξει, ότι οι νηπιακές φοβίες και άλλες συγκινησιακές αντιδράσεις, είναι επίκτητες μάλλον, παρά έμφυτες. Σε μια επίδειξη για παράδειγμα, που έγινε το 1920, ο Watson και η Rosalie Raynor, παρουσίασαν ένα ήμερο άσπρο ποντίκι, σε ένα νήπιο που ονομαζόταν Albert. Οι αρχικές αντιδράσεις του Albert, ήταν θετικές. Πλησίασε το ποντίκι και έπαιξε μαζί του, πράγμα που είχε κάνει προηγουμένως με ένα σκύλο και με ένα κουνέλι. Μετά άρχισε η προσπάθεια πρόκλησης αντίδρασης φόβου. Κάθε φορά που ο Albert πλησίαζε το ποντίκι, ο Watson πλησίαζε κρυφά από πίσω του και χτυπούσε μια ατσάλινη ράβδο με ένα σφυρί. Συσχέτισε τελικά ο μικρός Albert το μικρό ποντίκι με τον δυνατό θόρυβο και άρχισε να φοβάται τον μαλλιαρό συμπαίκτη; Πράγματι αυτό έκανε, αποδεικνύοντας έτσι στην πράξη, ότι το αίσθημα του φόβου, μαθαίνεται εύκολα.

Η πεποίθηση του Watson ότι τα παιδιά διαμορφώνονται από το περιβάλλον τους, έδωσε ένα αυστηρό μήνυμα στους γονείς: αυτοί είναι κυρίως υπεύθυνοι για το πώς θα εξελιχθούν τα παιδιά τους. Το 1928 ο Watson προειδοποίησε τους γονείς να αρχίζουν την εκπαίδευση των παιδιών τους από τη στιγμή της γέννησής τους και να σταματήσουν τα χαϊδολογήματα και τα μωρουδίσματα, αν θέλουν τα παιδιά τους να αποκτήσουν καλές συνήθειες. Να φερόσατε σ' αυτά, είπε,

... σαν να ήταν νεαροί ενήλικες ... Να συμπεριφέρεστε πάντα αντικειμενικά και αυστηρά με ευγένεια. Μην τα αγκαλιάζετε και μην τα φιλάτε ποτέ, ποτέ

μην τα αφήνετε να κάθονται στα γόνατά σας ... Δώστε τους το χέρι σας το πρωί. Χαϊδέψτε τα φιλικά στο κεφάλι, αν έκαναν μια εξαιρετικά καλή δουλειά σε μια δύσκολη εργασία ... Σε μια βδομάδα, θα ανακαλύψετε πόσο εύκολο είναι να είστε τελείως αντικειμενικοί ... [και ταυτόχρονα] ευγενικοί. Κι ακόμη θα ντραπήτε τελείως για το σαχλό συναισθηματικό τρόπο, με τον οποίο αντιμετωπίζατε [το παιδί σας] (1928, σσ. 81 - 82).

Οι συμπεριφοριστές της δεκαετίας του 1990 είναι πιο μετριοπαθείς στις απόψεις τους. Αναγνωρίζουν ότι η κληρονομικότητα και η ωρίμανση, παίζουν σημαντικούς ρόλους στην ανθρώπινη ανάπτυξη και ότι καμιά ποσότητα προτροπής ή εμπλουτισμού του περιβάλλοντος δεν θα μπορούσε ποτέ να μεταμορφώσει ένα σοβαρά διανοητικά καθυστερημένο άτομο σε νομικό ή χειρουργό εγκεφάλων. Εν τούτοις, αυτοί οι σύγχρονοι θεωρητικοί της μάθησης πιστεύουν ότι οι βιολογικοί παράγοντες απλώς θέτουν όρια στο τι είναι ικανά να μάθουν τα παιδιά. Και μέχρι σήμερα, οι θεωρητικοί που πρεσβεύουν την μαθησιακή άποψη, νιώθουν ότι οι πιο σημαντικές εκφάνσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς - εκείνες οι συνήθειες και τα προσόντα που μας κάνουν μοναδικούς - επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τη μάθηση.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ ΤΟΥ SKINNER (ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΟΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΣΜΟΣ)

Από την εποχή του Watson και μετά, πολλές επίσημες θεωρίες παρουσιάστηκαν, με στόχο να εξηγήσουν πώς μαθαίνουμε από τις κοινωνικές μας εμπειρίες και διαμορφώνουμε τις συνήθειες που ο Watson είδε σαν "τούβλα στο οικοδόμημα της ανθρώπινης ανάπτυξης". Ίσως εκείνος ο θεωρητικός που επέκτεινε περισσότερο από κάθε άλλο τη συμπεριφοριστική προσέγγιση, της οποίας πρωτοπόρος υπήρξε ο Watson είναι ο B. F. Skinner του Πανεπιστημίου του Harvard.

Κατά την έρευνά του με ζώα το 1953, ο Skinner αντιλήφθηκε μια πολύ σημαντική μορφή μάθησης, η οποία πίστευε ότι αποτελεί τη βάση για τις περισσότερες από τις συνήθειες που διαμορφώνουν οι οργανισμοί. Πολύ απλά, ο Skinner εισηγείται ότι, τόσο τα ζώα όσο και οι άνθρωποι, θα επαναλάβουν αντιδράσεις που οδηγούν σε επιθυμητά αποτελέσματα και θα απωθήσουν αντιδράσεις που προκαλούν δυσάρεστα ή μη επιθυμητά αποτελέσματα. Έτσι, ένας ποντικός που πιέζει ένα μοχλό και λαμβάνει μια νόστιμη τροφή είναι πιθανό να επαναλάβει τη συγκεκριμένη κίνηση. Στη γλώσσα της θεωρίας του Skinner, η ελεύθερη αντίδραση του να πιέζει ο ποντικός τον μοχλό για να πάρει την τροφή καλείται *εγχείρημα* και η τροφή που δυναμώνει αυτή την αντίδραση (κάνοντάς την πιο πιθανή στο μέλλον) ονομάζεται **ενισχυτής**. Αν όμως ο ποντικός, όταν πιέσει το σίδερο πάθει ένα ισχυρό ηλεκτροσόκ, θα είναι λιγότερο πιθανό να επαναλάβει αυτό το εγχείρημα. Τα γεγονότα που απωθούν αντιδράσεις ή μειώνουν την πιθανότητα της επανάληψης τους καλούνται **τιμωρίες**.

Το 1953 ο Skinner απέρριψε καθαρά την ιδέα ότι το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς καθοδηγείται από βιολογικές ορμές, ή άλλα εσωτερικά

κίνητρα. Αντίθετα, ισχυρίζεται ότι η πλειοψηφία των συνηθειών που αποκτούν τα παιδιά -εκείνες οι συνήθειες που διαμορφώνουν μια "προσωπικότητα"- είναι ελεύθερες ενέργειες, οι οποίες έχουν γίνει περισσότερο ή λιγότερο πιθανές ως αποτέλεσμα των συνεπειών τους. Έτσι ο Skinner εισηγείται ότι η συμπεριφορά ωθείται από *εξωτερικά* ερεθίσματα-ενισχυτές ή τιμωρίες-περισσότερο, παρά από εσωτερικές δυνάμεις, όπως ορμές ή ένστικτα.

Στο κεφάλαιο 8 θα ρίξουμε μια πιο προσεκτική ματιά στην διαδικασία της *ενεργητικής(συντελεστικής) μάθησης* και τη συνεισφορά της στην ανθρώπινη ανάπτυξη. Για την ώρα, ας σημειώσουμε απλά, ότι ακόμα και τα νεογέννητα, μπορούν να μάθουν να μεταβάλλουν τη συμπεριφορά τους (δηλαδή, να διαμορφώσουν νέες συνήθειες) προκειμένου να αποκτήσουν ενίσχυση ή να αποφύγουν ποινικές συνέπειες. Ας δούμε το παρακάτω πείραμα. Ο Paul Weisberg το 1963 εξέθεσε νήπια 3 μηνών σε τέσσερις πειραματικές καταστάσεις μεταχείρισης, για να διαπιστώσει αν θα μπορούσε να διδάξει σε κάποια από αυτά να ψελλίσουν κάτι σε κάποιον ο οποίος τους δίνει φροντίδα. Σε μια ομάδα νηπίων δόθηκε κοινωνική παρακίνηση με τη μορφή χαμόγελων και χαδιών στα μάγουλα όποτε τύχαινε να ψελλίσουν κάτι (*εξαρτημένη* κοινωνική παρακίνηση). Σε μια δεύτερη ομάδα, δόθηκαν τα ίδια είδη κοινωνικής παρακίνησης, αλλά αυτές οι χειρονομίες ήταν *ανεξάρτητες*. Δηλαδή γίνονταν τυχαία και δεν εξαρτώνταν από τη συμπεριφορά ψελλίσματος του νηπίου. Σε δύο άλλες ομάδες, δόθηκε αντικοινωνική παρακίνηση (με ήχους κουδουνιών), η οποία ήταν είτε εξαρτώμενη είτε όχι από τις αντιδράσεις ψελλίσματός τους. Ο Weisberg ανακάλυψε ότι ούτε η ανεξάρτητη κοινωνική παρακίνηση, ούτε ο ήχος των κουδουνιών ήταν επαρκή να ενισχύσουν την συμπεριφορά του ψελλίσματος. Το ψέλλισμα παρουσιαζόταν πιο συχνά μόνο όταν συνοδευόταν από εξαρτώμενη κοινωνική παρακίνηση.

Ο Skinner θα υποστήριζε ότι δεν έχει νόημα να αποδίδουμε το ψέλλισμα αυτών των νηπίων σε ένα "ένστικτο ψέλλισματος", ή σε μια "ανάγκη για ψέλλισμα". Αντίθετα, τα νήπια έδειχναν να έχουν μάθει να ψελλίζουν επειδή αυτή η αντίδραση προκαλούσε *εξωτερικά* ερεθίσματα, (χαμόγελα και χάνια), τα οποία έβρισκαν ικανοποιητικά.

Άλλοι θεωρητικοί της μάθησης, σημείωσαν μερικές πολύ σοβαρές ελλείψεις στην ενεργητική ανάλυση της ανθρώπινης συμπεριφοράς του Skinner. Ο Albert Bandura για παράδειγμα, το 1977 ονόμασε τη θεωρία του Skinner, "ριζοσπαστικό συμπεριφορισμό" επειδή επικεντρώνεται αποκλειστικά στο *εξωτερικό* ερέθισμα (ανταμοιβές και τιμωρίες), που επηρεάζει τη συμπεριφορά μας και αγνοεί όλους τους γνωστικούς καθοριστικούς παράγοντες της κοινωνικής μάθησης. Πράγματι, ο Bandura, προτείνει μια δική του κοινωνιομαθησιακή θεωρία -μια θεωρία που βασίζεται κυρίως στις πολλές επιφυλάξεις του για την άποψη του Skinner.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΣΗΣ ΤΟΥ BANDURA

Άραγε πατάμε σε στέρεο έδαφος όταν προσπαθούμε να εξηγήσουμε τον μηχανισμό της ανθρώπινης κοινωνικής μάθησης, έχοντας ως βάση έρευνες με ζώα; Ο Bandura

το (1977, 1986, 1989) δεν έχει αυτή τη γνώμη. Συμφωνεί με τον Skinner στο ότι η συνήθεια των πράξεων είναι ένας σημαντικός τρόπος μάθησης, ειδικά για τα ζώα. Όμως, ο Bandura υπογραμμίζει ότι οι άνθρωποι είναι νοήμονα όντα -ενεργοί επεξεργαστές πληροφοριών- που, σε αντίθεση με τα ζώα, είναι πολύ πιθανό ότι λαμβάνουν υπ' όψη τις σχέσεις ανάμεσα στη συμπεριφορά τους και τις συνέπειές της και που πολύ συχνά επηρεάζονται από αυτό που πιστεύουν ότι θα συμβεί, παρά από τα γεγονότα που βιώνουν στην πραγματικότητα. Για να το επεξηγήσει κανείς αυτό με παράδειγμα, αρκεί μόνο να θυμηθεί τη δική του δύσκολη θέση ως φοιτητή. Η εκπαίδευσή του είναι δαπανηρή και χρονοβόρα και μπορεί να επιβάλλει πολλές απαιτήσεις που θα θεωρηθούν δυσάρεστες. Παρ' όλα αυτά, όλοι ανεχόμαστε το κόστος και τη δυσφορία, επειδή, κατά πάσα πιθανότητα, *ελπίζουμε* σε μεγαλύτερα οφέλη μετά την απόκτηση του πτυχίου. Η συμπεριφορά μας δεν διαμορφώνεται από τις άμεσες συνέπειες. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, λίγοι σπουδαστές θα κατόρθωναν να ξεπεράσουν τις δοκιμασίες και την αναστάτωση του Πανεπιστημίου (και της ΣΕΛΕΤΕ!). Αντίθετα, εξακολουθούν τις σπουδές τους, επειδή έχουν *αναλογιστεί* τα μακροπρόθεσμα οφέλη της απόκτησης μόρφωσης και έχουν αποφασίσει πως θα υποφέρουν το βραχυπρόθεσμο κόστος.

Πουθενά δεν φαίνεται πιο καθαρά η γνωστική έμφαση του Bandura απ' ότι στην απόφασή του να προβάλλει τη **μάθηση που προέρχεται από την παρατήρηση**, ως κεντρική πορεία για την ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Bandura, τα παιδιά είναι σε θέση να μάθουν νέες αντιδράσεις, *παρατηρώντας* απλώς τη συμπεριφορά των άλλων (τα λεγόμενα *κοινωνικά μοντέλα*), σημειώνοντας στο μυαλό τους αυτά που έχουν δει και στη συνέχεια χρησιμοποιώντας αυτές τις νοητικές παραστάσεις, για να αναπαράγουν μοντέλα συμπεριφοράς στο μέλλον. Ετσι, ένα δίχρονο παιδί, μπορεί να ανακαλύψει πώς θα πλησιάσει το σκυλί της οικογένειας και να παίξει μαζί του, παρατηρώντας απλά πώς το κάνει η μεγαλύτερη αδελφή του. Ένα μικρό κορίτσι είναι δυνατόν να αποκτήσει μια αρνητική στάση απέναντι σε μια μειονότητα, αφού ακούσει τους γονείς του να μιλούν για τα μέλη της με υποτιμητικό τρόπο. Αυτή είναι σαφώς μια μορφή *γνωστικής μάθησης*, καθώς, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 8, τα παιδιά δεν έχουν ανάγκη ενίσχυσης ούτε καν θετικής ανταπόκρισης για να μάθουν κάτι παρατηρώντας τους άλλους. Αυτό που απαιτείται για τη μάθηση μέσω παρατήρησης είναι να προσέχει ο παρατηρητής πολύ τη συμπεριφορά του μοντέλου του και στη συνέχεια να αποθηκεύει αυτή την πληροφορία στη μνήμη του, με τρόπο που να μπορεί να την ανακαλέσει και να τη χρησιμοποιήσει αργότερα.

Ο Bandura υποστηρίζει ότι η μάθηση μέσω παρατήρησης, επιτρέπει στα μικρά παιδιά να αποκτήσουν οσεσδήποτε νέες αντιδράσεις, μέσα σε οποιοδήποτε περιβάλλον, όπου τα πρότυπα τους απλά ακολουθούν τα συμφέροντά τους και δεν προσπαθούν να τους διδάξουν τίποτα. Πράγματι, πολλές από τις συμπεριφορές που προσέχουν τα παιδιά (και τις οποίες μπορεί να μιμηθούν), είναι πράξεις που τα πρότυπα τους πραγματοποιούν, αλλά θα ήθελαν να αποθαρρύνουν τα παιδιά τους να τις επαναλάβουν, πράξεις όπως το βρίσσιμο, το κάπνισμα, ή το να τρώνε ανάμεσα στα γεύματα. Η άποψη του Bandura είναι ότι τα παιδιά μαθαίνουν συνέχεια και επιθυμητές και ανεπιθύμητες αντιδράσεις "κρατώντας τα μάτια (και τα αυτιά) τους

ανοιχτά” και δεν εκπλήσσεται καθόλου από το ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη προχωρά με τόσο μεγάλη ταχύτητα και μέσω τόσων πολλών οδών.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΑΘΗΣΗ ΩΣ ΑΝΤΑΠΟΔΟΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Σε σύγκριση με την ψυχαναλυτική θεωρία, οι νεώτερες εκδοχές της μαθησιακής θεωρίας μοιάζουν μάλλον ψυχρές και στείρες. Πουθενά δε βρίσκει κανείς καταλόγους με συνήθειες ή γνώρισμα που περιγράφουν μια υγιή ή μια μη φυσιολογική προσωπικότητα. Δεν υπάρχουν "στάδια" στη θεωρία της μάθησης. Υποθετικά η ανάπτυξη προχωρά με μικρά βήματα, χωρίς απότομες αλλαγές και αυτή η σταδιακή πορεία μάθησης, συμβαίνει καθόλη τη διάρκεια της ζωής μας. Επιπλέον, οι νεότερες εκδοχές της μαθησιακής θεωρίας, οφείλουν φόρο τιμής στο δόγμα του Watson για τον **ντετερμινισμό του περιβάλλοντος**: τα μικρά χωρίς γνώσεις παιδιά θεωρούνταν παθητικοί δέκτες των επιδράσεων του περιβάλλοντός - θα γίνονταν ο,τιδήποτε οι γονείς, οι δάσκαλοι και οι άλλοι παράγοντες της κοινωνίας, τα προετοιμάζαν να γίνουν. Πράγματι, ο B. F. Skinner, ο διάσημος “ριζοσπάστης συμπεριφοριστής” των τελευταίων χρόνων υποστήριξε μια θέση την οποία πολλοί φοιτητές δυσκολεύονται να αποδεχθούν: ότι όχι μόνο είμαστε προϊόντα των εμπειριών μας, αλλά ότι έχουμε πολύ λίγες δυνατότητες να καθορίσουμε τον χαρακτήρα αυτών των εμπειριών. Με άλλα λόγια ο Skinner (1971) ισχυρίζεται ότι η "ελεύθερη βούληση", ή η έννοια της συνειδητής επιλογής είναι απλώς μια αυταπάτη.

Οι φοιτητές δεν είναι οι μόνοι που αντιτίθενται στις δηλώσεις του Skinner, ή, σε μια αυστηρή ερμηνεία του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού. Πρόσφατα, οι θεωρητικοί της γνωστικής κοινωνικής μάθησης υποστηρίζουν ότι τα παιδιά είναι ενεργά, σκεπτόμενα όντα, που συνεισφέρουν με σημαντικούς τρόπους στην δική τους ανάπτυξη. Για παράδειγμα, η μάθηση μέσω της παρατήρησης απαιτεί ενεργό παρατήρηση και κωδικοποίηση των συμπεριφορών που εκδηλώνονται από τα κοινωνικά μοντέλα. Επί πλέον, το παιδί πρέπει να *αποφασίσει* αργότερα, εάν και τότε θα εκτελέσει αυτές τις αντιδράσεις που διδάχτηκε.

Τα παιδιά είναι επίσης ενεργά, από μια άλλη σημαντική άποψη: είναι συχνά υπεύθυνα, για τη δημιουργία μεθόδων ενίσχυσης που δυναμώνουν τις νέες συνήθειες. Ας υποθέσουμε ότι ένα μικρό αγόρι, ανακαλύπτει ότι μπορεί να αποκτήσει τα παιχνίδια που προτιμά, επιτιθέμενος στους συντρόφους του. Σ’ αυτήν την περίπτωση, ο έλεγχος πάνω στο επιθυμητό παιχνίδι είναι ένα ευχάριστο αποτέλεσμα, που ενισχύει την επιθετική συμπεριφορά του παιδιού. Πρέπει όμως να σημειώσουμε, ότι αυτή η συγκεκριμένη ενίσχυση παράγεται από το ίδιο το παιδί μέσα από τις επιθετικές του πράξεις. Δεν ενισχύθηκε μόνο η θρασύδειλη συμπεριφορά του (παίρνοντας το παιχνίδι), αλλά άλλαξε και ο χαρακτήρας του περιβάλλοντος του παιχνιδιού. Ο νταής μας είναι πολύ πιθανό να βαιοπραγήσει εναντίον των συντρόφων του στο παιχνίδι στο μέλλον. Και οι σύντροφοί του είναι πολύ πιθανό να “παραδοθούν” στο νταή.

Συνοψίζοντας, οι θεωρητικοί της γνωστικής μάθησης, όπως ο Albert Bandura (1986) και ο Richard Bell (1979), πιστεύουν ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη περιγράφεται καλύτερα ως μια συνεχής *αμοιβαία αλληλεπίδραση* ανάμεσα στα παιδιά και το περιβάλλον τους (**αμοιβαίος ντετερμινισμός**): το περιβάλλον σίγουρα επηρεάζει το παιδί, αλλά και οι συμπεριφορές του παιδιού επηρεάζουν επίσης το περιβάλλον. Το συμπέρασμα είναι ότι τα παιδιά *εμπλέκονται ενεργά* στη δημιουργία του συγκεκριμένου περιβάλλοντος, που θα επηρεάσει την εξέλιξη και την ανάπτυξή τους.

ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

Οι αναπτυξιολόγοι έχουν ωφεληθεί από τη θεωρία της μάθησης με πολλούς τρόπους. Π.χ. η έμφαση των θεωρητικών της μάθησης στην έκδηλη συμπεριφορά και τις άμεσες αιτίες της, έχει δημιουργήσει σημαντικές βαθιές κλινικές αντιλήψεις. Πολλές προβληματικές συμπεριφορές μπορούν τώρα να αντιμετωπισθούν γρήγορα, με την *τεχνική ασυμβίβαστης αντίδρασης*, μια μέθοδο κατά την οποία ο θεραπευτής:

1. Ανακαλύπτει τους ενισχυτές που προκαλούν ανεπιθύμητες συνήθειες και τους εξαλείφει, ενώ
2. ενισχύει εναλλακτικές συμπεριφορές που είναι περισσότερο επιθυμητές.

Με αυτόν τον τρόπο, θλιβερές γελοιότητες, όπως η επιθετικότητα ή η υβριστική συμπεριφορά συχνά μπορούν να εξαλειφθούν μέσα σε λίγες βδομάδες, παρά τους μήνες (ή τα χρόνια) που θα χρειαζόταν ένας ψυχαναλυτής, ψάχνοντας στο υποσυνείδητο του παιδιού, για την σύγκρουση που κρύβει μια τέτοια εχθρική συμπεριφορά.

Ίσως η μεγαλύτερη συνεισφορά της θεωρίας της μάθησης, είναι ο πλούτος των πληροφοριών που έδωσε, για την ανάπτυξη των παιδιών. Παρατηρώντας πώς αντιδρούν τα παιδιά σε διάφορες επιρροές του περιβάλλοντος, οι θεωρητικοί της μάθησης άρχισαν να καταλαβαίνουν πώς και γιατί τα παιδιά μπορούν να δημιουργήσουν συναισθηματικούς δεσμούς, να υιοθετήσουν ρόλους φύλου, να ενδιαφέρονται για την πρόοδό τους στο σχολείο, να μάθουν να συμμορφώνονται με τους ηθικούς κανόνες, να κάνουν φίλους κ.ο.κ. Πολλά από όσα γνωρίζουμε για την ανθρώπινη ανάπτυξη, πηγάζουν από τις έρευνες των συμπεριφοριστών (ή θεωρητικών της μάθησης).

Τελικά οι θεωρητικοί της μάθησης δίνουν έμφαση στην *αντικειμενικότητα* σε όλες τις φάσεις της εργασίας τους. Οι μονάδες της ανάλυσής τους είναι αντικειμενικές αντιδράσεις συμπεριφοράς, παρά υποκειμενικά φαινόμενα, που είναι δύσκολο να παρατηρηθούν ή να μετρηθούν. Ορίζουν προσεκτικά τις έννοιές τους, εξετάζουν υποθέσεις και διενεργούν αυστηρά ελεγχόμενα πειράματα, για να παρέχουν αντικειμενικά στοιχεία για τις πιθανολογούμενες αιτίες της αναπτυξιακής αλλαγής. Η αποδεδειγμένη επιτυχία της προσέγγισής τους έχει ενθαρρύνει ερευνητές που

προέρχονται από όλα τα θεωρητικά υπόβαθρα να γίνουν περισσότερο αντικειμενικοί όταν μελετούν την ανάπτυξη των παιδιών.

Παρά τη δύναμή της, ωστόσο, πολλοί αντιμετωπίζουν τη μαθησιακή προσέγγιση ως μια χονδροειδώς υπεραπλουστευμένη περιγραφή της ανθρώπινης ανάπτυξης. Μια ομάδα επικριτών μπορεί να συμφωνήσει με τους συμπεριφοριστές ότι η ανάπτυξη εξαρτάται πολύ έντονα από το γενικό περιβαλλοντικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται. Εν τούτοις, διαφωνούν στο ότι το “περιβάλλον”, που επηρεάζει την ανάπτυξη τόσο δυναμικά, είναι στην πραγματικότητα μια σειρά κοινωνικών συστημάτων που αλληλεπιδρούν το ένα στο άλλο (και στο άτομο), με σύνθετους τρόπους που δεν είναι δυνατόν να προσομοιωθούν μέσα σε ένα εργαστήριο. Στο Πλαίσιο 2 - 3 θα εξετάσουμε εν συντομία αυτήν την οικολογική άποψη και θα δούμε γιατί οι υποστηρικτές της δηλώνουν ότι μόνο με τη μελέτη των ανθρώπων στο φυσικό τους περιβάλλον, μπορούμε ίσως να καταλάβουμε με ποιο τρόπο πραγματικά το περιβάλλον επηρεάζει την ανάπτυξη.

Άλλη μια ένδειξη, ότι οι θεωρίες της “συμπεριφοράς” είναι ελλιπείς, πηγάζει από τις αναλύσεις τους για τις διαφορές των ατόμων. Η μαθησιακή άποψη είναι ότι οι άνθρωποι ακολουθούν διαφορετικά μονοπάτια ανάπτυξης, διότι ποτέ δυο άνθρωποι δεν μεγαλώνουν στο ίδιο ακριβώς περιβάλλον. Επίσης οι επικριτές τους βιάζονται να σημειώσουν ότι καθένας από μας, έρχεται στον κόσμο με μια μοναδική γενετική κληρονομιά. Επί πλέον, τα παιδιά ωριμάζουν με διαφορετικούς ρυθμούς, παράγοντας που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν οι άλλοι άνθρωποι απέναντί τους και τον τρόπο με τον οποίο θα αντιδράσουν αυτά στη συμπεριφορά των άλλων. Η γενετική κληρονομιά και το χρονοδιάγραμμα ωρίμανσης κάποιου μπορεί να έχουν άμεσες επιπτώσεις στην ανάπτυξη, ή μπορεί να έχουν έμμεσα αποτελέσματα, καθορίζοντας τι είναι ικανό να μάθει ένα άτομο (ή να το θεωρήσει ενισχυτικό), σε οποιαδήποτε δεδομένη στιγμή της ζωής του. Έτσι οι θεωρητικοί της μάθησης μπορεί να έχουν υπεραπλουστεύσει το ζήτημα των ατομικών διαφορών στην ανθρώπινη ανάπτυξη, υποβαθμίζοντας την συμμετοχή σημαντικών βιολογικών παραγόντων.

Ένα τελικό σημείο: παρά τη δημοτικότητα των πρόσφατων γνωστικά οριοθετημένων μαθησιακών θεωριών, που υπογραμμίζουν τον ενεργό ρόλο του παιδιού στην αναπτυξιακή πορεία, μερικοί επικριτές επιμένουν, ότι κανένας θεωρητικός της μάθησης δεν δίνει την προσοχή που πρέπει στους γνωστικούς καθοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης. Αυτοί που προτείνουν αυτή την τρίτη, ή “γνωστική-αναπτυξιακή” άποψη, πιστεύουν ότι οι νοητικές ικανότητες του παιδιού, περνούν από μια σειρά ποιοτικών αλλαγών (ή σταδίων), που οι συμπεριφοριστές αγνοούν τελείως. Ακόμη, ισχυρίζονται ότι οι εντυπώσεις ενός παιδιού από το περιβάλλον και οι αντιδράσεις του σ' αυτό, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο της **γνωστικής ανάπτυξης**. Ας στραφούμε τώρα σε αυτή την άποψη και ας δούμε τι έχει να προσφέρει.

Η γνωστική - αναπτυξιακή άποψη

Κανέννας άλλος θεωρητικός δεν έχει συνεισφέρει περισσότερο στο να κατανοήσουμε τη σκέψη των παιδιών από τον Jean Piaget (1896-1980), Ελβετός λόγιος που άρχισε να μελετά τη νοητική ανάπτυξη στα 1920. Ο Piaget ήταν σ' αλήθεια ένα αξιόλογο άτομο. Στην ηλικία των 10 ετών δημοσίευσε το πρώτο επιστημονικό του άρθρο, σχετικά με τη συμπεριφορά ενός σπάνιου λευκού σπουργιτιού. Αυτό το πρώιμο ενδιαφέρον του για τους τρόπους προσαρμογής των ζώων στο περιβάλλον τους τον οδήγησε τελικά στο να επιδιώξει ένα διδακτορικό στη Ζωολογία, που το ολοκλήρωσε 1918. Το δεύτερο ενδιαφέρον του ήταν η *επιστημολογία* (ο κλάδος της φιλοσοφίας, που ασχολείται με την προέλευση της γνώσης) και ήλπιζε ότι θα μπορούσε να εξισορροπήσει τα δύο του ενδιαφέροντα. Θεωρώντας ότι η ψυχολογία ήταν η απάντηση, ο Piaget ταξίδεψε στο Παρίσι, όπου δέχθηκε μια θέση στα εργαστήρια του Alfred Binet, δουλεύοντας πάνω στα πρώτα τυποποιημένα τεστ νοημοσύνης. Οι εμπειρίες του σ' αυτή τη θέση θα έπαιζαν σπουδαίο ρόλο στην καριέρα του.

Κατά την ελεγκτική προσέγγιση της μελέτης της νοητικής ικανότητας, βγαίνει μια εκτίμηση όσον αφορά την ευφυΐα του ατόμου, βασισμένη στον αριθμό και το είδος των ερωτήσεων, που απαντά κάποιος σωστά. Γρήγορα όμως ο Piaget κατάλαβε ότι ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις *λανθασμένες* απαντήσεις των παιδιών παρά για τις ορθές. Κατ' αρχήν παρατήρησε ότι τα παιδιά της ίδιας περίπου ηλικίας έδιναν τις ίδιες λάθος απαντήσεις. Γιατί όμως;

Καθώς προχωρούσε ρωτώντας τα παιδιά για τις λανθασμένες αντιλήψεις τους, χρησιμοποιώντας τις κλινικές μεθόδους που είχε μάθει προηγουμένως όταν εργαζόταν στην ψυχιατρική κλινική, άρχισε να αντιλαμβάνεται ότι τα νεότερα άτομα δεν ήταν απλώς λιγότερο έξυπνα από τα μεγαλύτερα. Η νοητική διαδικασία τους είναι εντελώς διαφορετική. Ο Piaget μετά οργάνωσε το δικό του εργαστήριο και επί 60 χρόνια κατέγραφε την πορεία της νοητικής ανάπτυξης και προσπαθούσε να καθορίσει πώς τα παιδιά προχωρούν από τον ένα τρόπο (ή στάδιο) σκέψης στον επόμενο.

Η άποψη του Piaget για τη νοημοσύνη και τη νοητική ανάπτυξη

Επηρεασμένος από το υπόβαθρό του στη βιολογία, ο Piaget (1950), όρισε την ευφυΐα ως μια βασική διεργασία της ζωής που βοηθάει έναν οργανισμό να προσαρμοσθεί στο περιβάλλον του. Με τον όρο "προσαρμοστικότητα", ο Piaget εννοεί ότι ο οργανισμός είναι ικανός να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις του άμεσου περιβάλλοντός του. Για παράδειγμα, ένα πεινασμένο μωρό που αρπάζει ένα μπουκάλι και το φέρνει στο στόμα του συμπεριφέρεται προσαρμοστικά, όπως και ο έφηβος που επιτυχώς ερμηνεύει έναν οδικό χάρτη καθώς ταξιδεύει ή αλλάζει ένα λάστιχο, όταν παρουσιαστεί η ανάγκη. Όσο τα παιδιά ωριμάζουν, αποκτούν ακόμη πιο σύνθετες "γνωστικές δομές" που τους βοηθούν να προσαρμοστούν στο περιβάλλον τους.

Μια γνωστική δομή-ή αυτό που καλεί ο Piaget **σχήμα** - είναι ένα οργανωμένο πρότυπο σκέψης ή δράσης που χρησιμοποιείται για να ανταπεξέλθει κανείς ή να εξηγήσει μερικές όψεις εμπειριών. Π.χ. πολλά παιδιά τριών ετών επιμένουν ότι ο

ήλιος είναι ζωντανός επειδή ανατέλλει το πρωί και το βράδυ δύει. Τα παιδιά αυτά λειτουργούν πάνω στη βάση ενός απλού γνωστικού σχήματος: την ιδέα ότι πράγματα που κινούνται είναι ζωντανά. Τα πρώιμα σχήματα που σχηματίζονται κατά τη βρεφική ηλικία είναι απλές μηχανικές συνήθειες όπως λίκνισμα, άρπαγμα και σήκωμα που αποδεικνύει ότι είναι πράγματι προσαρμοστικά. Για παράδειγμα, ένα περιέργο νήπιο που συνδυάζει τις αντιδράσεις να απλώσει τον βραχίονά του (να πλησιάσει) και να πιάσει ένα αντικείμενο με το χέρι του είναι ξαφνικά ικανό να ικανοποιήσει την περιέργειά του εξερευνώντας σχεδόν οποιοδήποτε ενδιαφέρον αντικείμενο που βρίσκεται στην ακτίνα δράσης του χεριού του. Όσο απλά και αν είναι αυτά τα σχήματα συμπεριφοράς, επιτρέπουν στα νήπια να θέτουν σε λειτουργία παιχνίδια, να γυρνούν τα νούμερα στο καντράν του τηλεφώνου, να ανοίγουν συρτάρια και να κυριαρχούν στο περιβάλλον τους με οποιοδήποτε άλλο τρόπο.

Αργότερα κατά την παιδική ηλικία, τα γνωστικά σχήματα θα πάρουν τη μορφή των "εγκεφαλικών ενεργειών" (π.χ. νοητική πρόσθεση ή αφαίρεση) που επιτρέπουν στα παιδιά να διαχειρίζονται πληροφορίες και να σκέφτονται λογικά για τα ζητήματα και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στην καθημερινή ζωή. Σ' όλες τις ηλικίες τα παιδιά βασίζονται στις τρέχουσες γνωστικές δομές τους για να αντιληφθούν τον κόσμο γύρω τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα νεότερα και μεγαλύτερα παιδιά να μπορούν να ερμηνεύουν και να αντιδρούν προς τα ίδια αντικείμενα και γεγονότα με διαφορετικούς τρόπους.

Πώς τα παιδιά αναπτύσσουν πιο περίπλοκα σχήματα και αναπτύσσουν την αντίληψη τους για τον κόσμο; Ο Piaget υποστήριξε, σ' αντίθεση με άλλους φιλοσόφους, ότι τα βρέφη δεν έχουν ενδογενή γνώση ή ιδέες για την πραγματικότητα. Ούτε ότι στα παιδιά μεταβιβάζονται πληροφορίες ή διδάσκονται από τους ενήλικους πώς να σκέφτονται. Αντιθέτως, *δημιουργούν ενεργητικά* νέες αντιλήψεις για τον κόσμο βασισμένες στις εμπειρίες τους. Πώς; Με το να είναι περιέργοι και ενεργητικοί εξερευνητές. Τα παιδιά παρατηρούν τι συμβαίνει γύρω τους - πειραματίζονται με αντικείμενα που συναντούν, δημιουργούν συνδέσεις ή συσχετισμούς μεταξύ των γεγονότων και μπερδεύονται όταν οι τρέχουσες αντιλήψεις τους (ή σχήματα) αποτυγχάνουν να εξηγήσουν τις εμπειρίες τους.

Για να το αντιληφθούμε με ένα παράδειγμα, ας επιστρέψουμε προς στιγμή στο τρίχρονο, που πιστεύει ότι ο ήλιος είναι ζωντανός. Σίγουρα, αυτή η ιδέα δεν είναι κάτι που το παιδί διδάχθηκε από έναν ενήλικα -κατασκευάστηκε προφανώς από το παιδί στη βάση των δικών του εμπειριών για τον κόσμο. Στο κάτω-κάτω, πολλά πράγματα που κινούνται είναι ζωντανά. Όσο το παιδί εμμένει σ' αυτήν την αντίληψη, μπορεί να θεωρήσει κάθε καινούριο κινούμενο αντικείμενο ως ζωντανό -αυτό σημαίνει ότι νέες εμπειρίες θα ερμηνευθούν με τους όρους των τρεχουσών γνωστικών δομών της, μια διαδικασία που ο Piaget ονόμαζε **αφομοίωση**.

Τελικά, όμως, αυτό το παιδί θα συναντήσει κινητά αντικείμενα τα οποία σχεδόν σίγουρα δεν θα μπορούσαν να είναι ζωντανά, όπως ένα χάρτινο αεροπλανάκι που δεν ήταν τίποτε περισσότερο από ένα φύλλο εφημερίδας πριν το κάνει ο μπαμπάς αεροπλάνο ή ένα κουρδιστό παιχνίδι που πάντα σταματάει να κινείται αν δεν το

κουρδίζει ξανά. Εδώ τώρα υπάρχουν αντιφάσεις (ή ό,τι ο Piaget όριζε ως **ανισορροπίες**) μεταξύ των αντιλήψεων του παιδιού και των γεγονότων που πρέπει να αντιληφθεί. Γίνεται ξεκάθαρο στο παιδί ότι το σχήμα "αντικείμενα που κινούνται είναι ζωντανά" πρέπει να αναθεωρηθεί. Έτσι θα παρακινηθεί από αυτές τις μη επαληθευόμενες εμπειρίες να **συμμορφωθεί** -δηλαδή, να διαφοροποιήσει τα υπάρχοντα σχήματα ώστε να του δίνουν καλύτερη εξήγηση της διαφοράς μεταξύ των έμψυχων και άψυχων αντικειμένων (ίσως συμπεραίνοντας ότι μόνο πράγματα που κινούνται με δική τους δύναμη είναι έμβια).

Αυτό συμβαίνει σ' όλη τη διάρκεια της ζωής. Ο Piaget πιστεύει ότι βασιζόμαστε συνεχώς στην συμπληρωματική διαδικασία της αφομοίωσης και της συμμόρφωσης για να προσαρμοστούμε στο περιβάλλον μας. Αρχικά προσπαθούμε να καταλάβουμε νέες εμπειρίες ή να λύσουμε προβλήματα χρησιμοποιώντας τις τρέχουσες γνωστικές δομές μας (αφομοίωση). Αλλά συχνά θα ανακαλύψουμε ότι τα υπάρχοντα σχήματά μας δεν είναι αρκετά γι' αυτό, οπότε μας παρακινούν να τα αναθεωρήσουμε (μέσω της συμμόρφωσης) ώστε να "ταιριάζουν" καλύτερα με την πραγματικότητα (Piaget 1952). Η βιολογική ωρίμανση επίσης παίζει σημαντικό ρόλο -καθώς ο εγκέφαλος και το νευρικό σύστημα ωριμάζουν, τα παιδιά γίνονται ικανά στο να εμφανίσουν όλο και πιο σύνθετες γνωστικές ενέργειες που τα βοηθούν να καταλάβουν τι έχουν βιώσει (Piaget 1970b). Τελικά, τα περίεργα, ενεργητικά παιδιά που πάντα δημιουργούν νέα σχήματα και αναδιοργανώνουν αυτήν την γνώση, θα προσδεύουν αρκετά ώστε να σκέφτονται παλιά ζητήματα με εντελώς νέους τρόπους. Αυτό σημαίνει, ότι μεταβαίνουν από το ένα στάδιο γνωστικής ανάπτυξης στο επόμενο ανώτερο στάδιο.

Τα τέσσερα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης

Ο Piaget προτείνει τέσσερις κύριες περιόδους (ή στάδια) γνωστικής ανάπτυξης: το *αισθησιοκινητικό* στάδιο (γέννηση - 2 ετών), το *προλειτουργικό* στάδιο (2-7 ετών), το *συγκεκριμένο-λειτουργικό* στάδιο (7 ετών ως 11 ή 12 ετών) και το *τυπικό-λειτουργικό* στάδιο (11 ή 12 και μετά). Αυτά τα στάδια σχηματοποιούν αυτό που ο Piaget ονόμαζε *σταθερή αναπτυξιακή ακολουθία* -που σημαίνει όλη την πρόοδο των παιδιών διαμέσω των σταδίων με την ακριβή σειρά με την οποία αυτή καταγράφεται. Δεν υπάρχουν παραλήψεις σταδίων, γιατί κάθε διάδοχο στάδιο στηρίζεται στο προηγούμενο στάδιο και αντιπροσωπεύει έναν πιο σύνθετο τρόπο σκέψης.

Ο **Πίνακας 2-2** περιγράφει τα κύρια σημεία των τεσσάρων γνωστικών σταδίων του Piaget. Κάθε μια από αυτές τις περιόδους νοητικής ανάπτυξης θα εξετασθεί λεπτομερέστερα όταν θα επιστρέψουμε στο θέμα της γνωστικής ανάπτυξης στο κεφ. 7.

ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΗΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

Όπως ο Freud και ο Watson, έτσι και ο Piaget ήταν νεοτεριστής αποστάτης. Δεν τον συμπαθούσαν οι ψυχομετρικοί επειδή θεωρούσε ότι τα τεστ νοημοσύνης τους μετρούσαν μόνο όσα γνώριζαν τα παιδιά και δεν λένε τίποτε για το πιο σπουδαίο ζήτημα της νόησης: πώς σκέπτονται τα παιδιά. Ο Piaget τόλμησε να μελετήσει μια

μη παρατηρήσιμη, “πνευματική” έννοια, τη “γνωστική λειτουργία”, η οποία δεν έτυχε της προσοχής από τους ψυχολόγους της συμπεριφοριστικής παράδοσης. Έτσι στην αρχή, ο Piaget και οι στενοί συνεργάτες του ήταν απομονωμένοι, έχοντας λίγη, αν όχι καθόλου, ενθάρρυνση από άλλα μέλη της κοινωνίας των ψυχολόγων.

Είναι φανερό ότι οι συνθήκες άλλαξαν. Όχι μόνο δημιούργησε πρώιμο θεωρητικό ενδιαφέρον στους ερευνητές της παιδικής σκέψης και επιτάχυνε την ανάπτυξη σ’ αυτό που σήμερα γνωρίζουμε ως “γνωστική ψυχολογία”, αλλά το πρώτο έργο του, που συνέδεε την ηθική ανάπτυξη με την γνωστική ανάπτυξη (δες κεφάλαιο 14 για εκτεταμένη ανάπτυξη) άνοιξε μια ολόκληρη νέα περιοχή αναπτυξιακής έρευνας: τη μελέτη της **κοινωνικής γνωστικής λειτουργίας**. Πρόσφατοι “κοινωνικογνωστικοί” θεωρητικοί, όπως ο Lawrence Kohlberg και ο Robert Selman, ανακάλυψαν ότι το ίδιο μυαλό που βαθμιαία δημιουργεί αυξανόμενα περίπλοκες αντιλήψεις του φυσικού κόσμου, με την πάροδο της ηλικίας σχηματίζει πιο σύνθετες ιδέες σχετικά με τις σεξουαλικές διαφορές, τις ηθικές αξίες, τη σημασία των ανθρώπινων συναισθημάτων, την έννοια και τις υποχρεώσεις της φιλίας και αμέτρητα άλλα θέματα της κοινωνικής ζωής. Η ανάπτυξη της κοινωνικής γνωστικής λειτουργίας είναι κεντρικό θέμα στο κεφ. 12 και οι σχέσεις μεταξύ των δυνατοτήτων της κοινωνικής γνωστικής λειτουργίας και των ποικίλων απόψεων της κοινωνικής ανάπτυξης και της ανάπτυξης της προσωπικότητας αναπτύσσονται σε όλο το κείμενο.

Τελικά, ο Piaget ήταν ο πρώτος μεγάλος θεωρητικός της ανάπτυξης που υπογράμμισε ότι τα παιδιά είναι ενεργά, ευπροσάρμοστα πλάσματα των οποίων η σκέψη είναι πολύ διαφορετική απ’ αυτή των ενηλίκων. Οι εκπαιδευτικοί γρήγορα αναγνώρισαν τη σημασία αυτού του συλλογισμού για το πεδίο δράσης τους, καθώς άρχισαν να αντιμετωπίζουν τα παιδιά λιγότερο ως ενήλικες και περισσότερο ως περίεργους εξερευνητές που θα έπρεπε να τους δοθούν διδακτικές εμπειρίες που θα είναι ικανά να καταλάβουν. Παραδείγματος χάριν, πολλοί δάσκαλοι τώρα εισάγουν τη δύσκολη έννοια του “αριθμού” παρουσιάζοντας στα μικρά παιδιά διαφορετικούς αριθμούς αντικειμένων και τα καλούν να τα τοποθετήσουν μαζί, να τα βάψουν, ή να τακτοποιήσουν. Τέτοιες νέες έννοιες διδάσκονται καλύτερα με μεθόδους όπου τα ενεργά παιδιά να μπορούν να εφαρμόσουν τα υπάρχοντα σχήματα τους και να κάνουν τις κριτικές “ανακαλύψεις” από μόνα τους.

Παρά τις πολλές αυτές συνεισφορές ο Piaget και η θεωρία του έχει υποστεί σοβαρή κριτική. Για παράδειγμα, οι ψυχαναλυτές τον κατηγορήσαν ότι αγνόησε συστηματικά την επίδραση των κινήτρων στη συμπεριφορά και του συναισθήματος στη διαδικασία της ανθρώπινης σκέψης. Επιπρόσθετα, τίθεται το ερώτημα εάν τα στάδια του Piaget πραγματικά “ταιριάζουν μεταξύ τους” όπως οι συνεπείς, ξεχωριστοί τρόποι σκέψης που αυτός πίστευε ότι ήταν. Το πρόβλημα είναι ότι τα παιδιά δεν πράττουν πάντοτε ως να ήταν σε ένα ξεχωριστό στάδιο, πράγμα που υποδηλώνει ότι η γνωστική ανάπτυξη μπορεί να είναι πολύ λιγότερο σταδιακή (και ίσως λιγότερο διαδοχικά αμετάβλητη) με την έννοια που ο Piaget υποστήριξε (Flavell, 1982, 1985). Τελικά, υπάρχουν κριτικοί (ιδιαίτερα θεωρητικοί της μάθησης) που πιστεύουν ότι ο Piaget, ο έμπειρος ζωολόγος, ασχολήθηκε τόσο με τις βασικές βιολογικές εξελίξεις, που

υπερτόνισε τον ρόλο τους στην ανθρώπινη ανάπτυξη. Αυτό είναι μια ενδιαφέρουσα κριτική, γιατί άλλοι πιστεύουν ότι ο Piaget δεν έδωσε αρκετή προσοχή στους βιολογικούς παράγοντες. Ποιός θα μπορούσε να υποστηρίξει κάτι τέτοιο; Οι ηθολόγοι.

Η ηθολογική άποψη.

Ο μιχεβιοριστής John Watson ίσως πήρε αυτή την ακραία περιβαλλοντική θέση, εν μέρη διότι άλλοι εξέχοντες θεωρητικοί της εποχής του, κυρίως ο Arnold Gesell (1880-1961), πήραν την εξίσου ακραία αλλά αντίθετη θέση ότι η ανθρώπινη ανάπτυξη είναι είναι κατά βάση θέμα βιολογικής ωρίμανσης. Η άποψη του Gesell (1933) ήταν ότι τα παιδιά, όπως τα φυτά, απλά "ανθίζουν" ακολουθώντας ένα πρότυπο και ένα χρονοδιάγραμμα που υπάρχει στα γονίδια τους. Η διαπαιδαγώγηση των παιδιών από τους γονείς θεωρείται μικρής σημασίας.

Αν και οι σύγχρονοι μιχεβιοριστές έχουν απορρίψει σε μεγάλο βαθμό τις ριζοσπαστικές απόψεις του Gesell, η επισήμανση, ότι βιολογικές επιρροές παίζουν σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη του ανθρώπου είναι αποδεκτές στη σύγχρονη ηθολογική θεώρηση. Η **ηθολογία** είναι η επιστημονική μελέτη της εξελικτικής βάσης της συμπεριφοράς και η συνεισφορά αυτών των εμπλεκόμενων αντιδράσεων στην επιβίωση και εξέλιξη των ειδών (Cairns 1979). Σύμφωνα με τους ηθολόγους, όπως ο Konrad Lorenz και ο Niko Tinbergen, άτομα όλων των ειδών ζώων γεννιούνται μ' έναν αριθμό "βιολογικά προγραμματισμένων" συμπεριφορών που (1) είναι προϊόντα της εξέλιξης και (2) είναι προσαρμοσμένα να συντείνουν στην επιβίωση. Τα πουλιά π.χ., είναι βιολογικά προετοιμασμένα να εμπλέκονται σε τέτοιες ενστικτώδεις συμπεριφορές όπως ν' ακολουθούν την μητέρα τους (αντίδραση που ονομάζεται *αποτύπωση*, που βοηθάει στην προστασία των νεοσσών από εχθρούς και στο να είναι βέβαιοι ότι θα βρίσκουν τροφή), να χτίζουν φωλιές και να κελαηδούν. Πώς έχουν γίνει εγγενείς αυτές οι συμπεριφορές; Η ηθολογική άποψη είναι ότι, κατά τη διάρκεια της εξέλιξης, τα πουλιά με γονίδια που είναι υπεύθυνα γι' αυτές τις προσαρμοστικές συμπεριφορές ήταν πιο πιθανό να επιβιώσουν και να μεταβιβάσουν τα γονίδιά τους στους απογόνους τους από τα πουλιά στα οποία έλειπαν αυτά τα προσαρμοστικά χαρακτηριστικά. Έτσι, με την πάροδο πολλών γενεών, τα γονίδια που φέρουν τις πιο προσαρμοστικές συμπεριφορές θα διαδοθούν ευρέως στα είδη, χαρακτηρίζοντας σχεδόν όλα τα άτομα.

Έτσι οι ηθολόγοι εστιάζουν στις ενδογενείς ή ενστικτώδεις αντιδράσεις (1) που τα μέλη ενός είδους μοιράζονται και (2) που μπορεί να καθοδηγούν τα άτομα μέσα από παρόμοια αναπτυξιακά μονοπάτια. Πού θα μπορούσε να ψάξει κάποιος γι' αυτές τις προσαρμοστικές συμπεριφορές και να μελετήσει τις αναπτυξιακές τους επιπτώσεις; Οι ηθολόγοι πάντα προτιμούσαν να μελετούν τα υποκείμενά τους στο φυσικό περιβάλλον τους. Γιατί; Απλώς επειδή πιστεύουν ότι οι εγγενείς συμπεριφορές που μορφώνουν την ανθρώπινη ανάπτυξη ή ακόμη και των ζώων μπορούν εύκολα να αναγνωρισθούν και να γίνουν κατανοητές εάν παρατηρηθούν στο φυσικό περιβάλλον όπου εξελίσσονται και έχουν αποδείξει ότι μπορούν να προσαρμοστούν (Hinde, 1983, 1989).

Ηθολογία και Ανθρώπινη Ανάπτυξη

Ενστικτώδεις αντιδράσεις που φαίνεται ότι προάγουν την επιβίωση είναι σχετικά εύκολο να εντοπισθούν στα ζώα. Οι άνθρωποι όμως εμφανίζουν τέτοιες συμπεριφορές; Και αν ναι, πώς μπορούν αυτές οι προγραμματισμένες αντιδράσεις να επηρεάσουν το περιβάλλον τους;

Οι ηθολόγοι που ασχολούνται με τον άνθρωπο όπως ο John Bowlby (1969, 1973) πιστεύουν ότι τα παιδιά παρουσιάζουν μια ευρεία ποικιλία προγραμματισμένων συμπεριφορών και κάθε μια απ' αυτές τις ανταποκρίσεις προάγει ένα ξεχωριστό είδος εμπειρίας που θα βοηθήσει το άτομο να επιβιώσει και να αναπτυχθεί κανονικά.

Για παράδειγμα, το κλάμα ενός μωρού θεωρείται ότι είναι ένα βιολογικά προγραμματισμένο "σήμα αγωνίας" που κάνει αυτούς που το φροντίζουν να τρέξουν. Δεν θεωρούνται μόνο τα παιδιά βιολογικά προγραμματισμένα να μεταβιβάζουν την αγωνία τους με δυνατές, παθιασμένες φωνές, αλλά οι ηθολόγοι επίσης πιστεύουν ότι και αυτοί που τα φροντίζουν έχουν την βιολογική προδιάθεση να αντιδράσουν σε τέτοια σήματα. Έτσι η σημασία από άποψη προσαρμοστικότητας του κλάματος ενός βρέφους είναι να βεβαιώσει ότι (1) θα ικανοποιηθούν οι βασικές ανάγκες του βρέφους (π.χ. πείνα, δίψα, ασφάλεια) (2) το βρέφος θα έχει επαρκή επαφή μ' άλλους ανθρώπους ώστε να διαμορφώσει αρχικές κοινωνικές και συναισθηματικές επαφές (Bowlby, 1973).

Αν και οι ηθολόγοι είναι ιδιαίτερα επικριτικοί απέναντι στους θεωρητικούς της μάθησης πάνω στο ότι παραβλέπουν τις βιολογικές βάσεις της ανθρώπινης ανάπτυξης, εν τούτοις γνωρίζουν καλά ότι η ανάπτυξη δεν μπορεί να προχωρήσει πολύ χωρίς μάθηση. Για παράδειγμα, το κλάμα ενός βρέφους μπορεί να είναι ένα ενστικτώδες σήμα που προάγει την ανθρώπινη επαφή από την οποία προκύπτουν συναισθηματικές επαφές, ωστόσο αυτές οι συναισθηματικές επαφές δεν "συμβαίνουν" αυτομάτως. Το παιδί πρέπει πρώτα να μάθει να ξεχωρίζει τα οικεία πρόσωπα απ' αυτά των ξένων πριν να δείξει στοιχεία συναισθηματικής επαφής με ένα μόνιμο σύντροφο. Συμπεραίνουμε ότι αυτή η προσαρμοστική σημασία της μάθησης του διαχωρισμού μας γυρνάει πίσω στην περίοδο αυτή της ιστορίας της εξέλιξης όταν οι άνθρωποι ταξίδευαν σε νομαδικούς σχηματισμούς και ζούσαν στην ύπαιθρο. Κατά την περίοδο αυτή είναι κρίσιμο το ότι ένα βρέφος προσκολλάται σε οικείους και φοβάται τους αγνώστους, γιατί αποτυγχάνοντας να κλάψει αντιδρώντας σ' ένα άγνωστο πρόσωπο θα μπορούσε να κάνει το παιδί "εύκολη λεία" για ένα εχθρικό ζώο.

Τώρα θεωρήστε την άλλη όψη του νομίσματος. Μερικοί γονείς που υποφέρουν από διάφορες δυστυχίες της ζωής (π.χ. μακρά ασθένεια, κατάθλιψη, ατυχής γάμος, ή ένα δύστροπο μωρό) μπορεί να μην δείχνουν τη δέουσα προσοχή ή να αμελούν το μωρό, με αποτέλεσμα τα κλάματα του μωρού σπάνια να προάγουν κάποια επαφή μαζί τους. Ένα τέτοιο βρέφος πιθανώς να μη δημιουργήσει ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς μ' αυτούς και θα παραμείνει μάλλον ντροπαλό και συναισθηματικά αδιάφορο προς τους άλλους ανθρώπους στα επόμενα χρόνια. (Ainsworth, 1979)

Sroufe, Fox, & Pancake, 1983). Αυτό που έχει μάθει το παιδί από τις πρώτες εμπειρίες του είναι ότι οι πλησιέστεροι σύντροφοί του είναι ανεύθυνοι και ανάξιοι εμπιστοσύνης. Κατά συνέπεια το παιδί γίνεται αμφίθυμο ή εχθρικό απέναντι σ' αυτούς που το φροντίζουν και μπορεί να θεωρήσει αργότερα τους συνεργάτες του π.χ. δασκάλους και συμμαθητές, το ίδιο ανάξια εμπιστοσύνης άτομα, τα οποία θα έπρεπε κατά το δυνατόν να αποφεύγονται.

Πόσο σημαντικές είναι οι πρώτες εμπειρίες ενός ατόμου; Οι ηθολόγοι πιστεύουν ότι είναι πολύ σημαντικές. Για την ακρίβεια, πρεσβεύουν ότι μπορεί να υπάρχουν "κρίσιμες περιόδους" ανάπτυξης χαρακτηριστικών και συμπεριφορών. **Κρίσιμη περίοδος** είναι μέρος του κύκλου της ζωής κατά τη διάρκεια της οποίας, ο αναπτυσσόμενος οργανισμός είναι εν μέρει ευαίσθητος ή ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες περιβαλλοντικές επιδράσεις -εκτός της περιόδου αυτής τα ίδια γεγονότα ή επιδράσεις θεωρείται ότι έχουν μικρότερης διάρκειας, ή και καθόλου επιπτώσεις. Ας το εξηγήσουμε με ένα παράδειγμα: Μερικοί ηθολόγοι πιστεύουν ότι τα τρία πρώτα χρόνια της ζωής θεσμοθετούν μια κρίσιμη περίοδο για την ανάπτυξη της κοινωνικής και συναισθηματικής υπευθυνότητας στα ανθρώπινα όντα. Ίσως, είμαστε εξαιρετικά επιρρεπείς στο να δημιουργήσουμε στενούς συναισθηματικούς δεσμούς κατά τα τρία πρώτα χρόνια. Εάν έχουμε λίγες ή καθόλου ευκαιρίες ώστε να συμβεί κάτι τέτοιο κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τότε θα είναι δύσκολο να δημιουργήσουμε στενές φιλίες ή ιδιαίτερες συναισθηματικές σχέσεις με άλλους ανθρώπους αργότερα στη διάρκεια της ζωής μας. Σαφώς, αυτή είναι ο πιο ενδιαφέρων και προκλητικός ισχυρισμός σχετικά με τη συναισθηματική ζωή των ανθρώπινων πλασμάτων, τον οποία θα εξετάσουμε προσεκτικά όταν θα επιστρέψουμε στο ζήτημα της πρώιμης κοινωνικής και συναισθηματικής ανάπτυξης στο κεφ.11.

Συνοψίζοντας, οι ηθολόγοι πρόθυμα αναγνωρίζουν ότι είμαστε κατά βάση προϊόν των εμπειριών μας. Ωστόσο βιάζονται να μας υπενθυμίσουν ότι είμαστε κληρονομικώς βιολογικά πλάσματα, των οποίων τα εγγενή χαρακτηριστικά επιδρούν στα είδη των μαθησιακών εμπειριών που πιθανό να έχουμε.

Η συνεισφορά της ηθολογικής θεώρησης και κριτική της

Επειδή η ηθολογία προέκυψε από την εργασία των ζωολόγων, η περισσότερη έρευνα, η οποία οδηγήθηκε από αυτήν την προσέγγιση εστιάστηκε στη συμπεριφορά των ζώων. Μόνο τα τελευταία 15 με 20 χρόνια οι υποστηρικτές της ηθολογίας έχουν κάνει σοβαρές προσπάθειες να προσδιορίσουν τις βιολογικές βάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αν και δεν έχουν επιτύχει στο να μας προσφέρουν μια κατανοητή θεώρηση όλων των πλευρών της ανθρώπινης ανάπτυξης, οι ηθολόγοι έχουν κάνει τους ερευνητές της ανθρώπινης ανάπτυξης να δίνουν όλο και μεγαλύτερη προσοχή στο ότι κάθε παιδί έχει μια βιολογοεξελικτική κληρονομικότητα που επηρεάζει την συμπεριφορά τους και τις αντιδράσεις των άλλων προς το παιδί.

Ίσως η πιο γοητευτική ηθολογική ιδέα -την οποία θα εξετάσουμε λεπτομερώς στο Κεφάλαιο 11- είναι ότι τα βρέφη είναι κοινωνικά πλάσματα λόγω της

κληρονομικότητας τα οποία είναι αρκετά ικανά στο να προωθήσουν και να διατηρήσουν κοινωνικές δράσεις από την ημέρα που γεννιούνται. Η άποψη αυτή βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με αυτήν των μιχεβιοριστών, που περιγράφουν το νεογέννητο σαν *tabula rasa*, ή σαν το "ακοινώνητο" βρέφος του Piaget, που έρχεται στον κόσμο εφοδιασμένο μόνο με μερικές βασικές ανταντακλαστικές αντιδράσεις. Οι ηθολόγοι επίσης πιστεύουν ότι η πορεία της εξέλιξης έχει προετοιμάσει τα ανθρώπινα όντα να αναπτύξουν και να εμφανίσουν κίνητρα, όπως ο αλτρουισμός τα οποία συνεισφέρουν στο κοινό καλό και μας επιτρέπουν να ζούμε και να εργαζόμαστε με σχετική αρμονία.

Το **Πλαίσιο 2-4** περιγράφει μερικές παρατηρήσεις που προτείνουν ότι ίσως υπάρχει μια βιολογική βάση για συγκεκριμένες μορφές αλτρουισμού.

Κριτικάροντας, η ηθολογική προσέγγιση είναι σαν την ψυχαναλυτική θεωρία όσον αφορά τη δυσκολία να ελεγχθούν. Πώς αποδεικνύει κάποιος ότι διαφορετικά κίνητρα, τρόποι και συμπεριφορές είναι εγγενείς, είναι επίκτητα ή είναι προϊόντα εξελικτικού ιστορικού; Τέτοιες δοξασιές είναι δύσκολο να επιβεβαιωθούν. Η ηθολογική θεωρία έχει κριτικαριστεί ότι είναι αναδρομική, ή "post hoc" εξήγηση της ανάπτυξης. Θα μπορούσε κάποιος εύκολα να εφαρμόσει εξελικτικές έννοιες για να εξηγήσει ότι έχει συμβεί ήδη, η θεωρία όμως μπορεί να προβλέψει τι είναι πιθανό να συμβεί στο μέλλον; Πολλοί διαμορφιστές - εξελικτικοί πιστεύουν ότι δεν μπορεί.

Σε πείσμα αυτή της κριτικής, η ηθολογική θεώρηση είναι μια πολύτιμη συνεισφορά στο πεδίο της διαμορφωτικής ψυχολογίας. Έχει παράσχει μια υγιή ισορροπία στη βαριά περιβαλλοντική έμφαση των μαθησιακών θεωριών εξακριβώνοντας σπουδαίες βιολογικές απόψεις στην ανθρώπινη ανάπτυξη. Επίσης, έχει ενισχύσει την οικολογική άποψη ότι έχουμε πολλά να μάθουμε ακόμη για τη διαδικασία ανάπτυξης παρατηρώντας προσεκτικά τα παιδιά και τους εφήβους στο καθημερινό τους περιβάλλον.

Θεωρίες και κοσμοθεωρίες

Έχουμε τώρα ολοκληρώσει την επισκόπηση των "μεγάλων θεωριών" της ανθρώπινης ανάπτυξης. Πώς θα μπορούσαμε να τις συγκρίνουμε; Ένας τρόπος είναι να ομαδοποιήσουμε τις θεωρίες σε ακόμα μεγαλύτερες κατηγορίες, διότι κάθε μια βασίζεται σε μια ευρύτερη *κοσμοθεώρηση*, ή ομάδα φιλοσοφικών παραδοχών. Εξετάζοντας τις θεμελιώδεις υποθέσεις που αποτελούν τη βάση διαφορετικών θεωριών μπορούμε να εκτιμήσουμε ίσως πόσο βαθιά κατευθύνονται μερικές από τις διαφωνίες τους.

Οι περισσότερες θεωρίες ανάπτυξης βασίζονται σε μια από τις δύο σπουδαιότερες θεωρήσεις του κόσμου (Overtou, 1984). Η πρώτη, ή το **μηχανικό μοντέλο**, παρομοιάζει τα ανθρώπινα όντα με μηχανές θεωρώντας τα ως εξής: (1) είναι μια συλλογή μερών (συμπεριφορών) που μπορούν να αποσυνδεθούν, όπως οι μηχανές μπορούν να χωρισθούν κομμάτι-κομμάτι (2) είναι παθητικά όντα, αλλάζοντας κυρίως όταν αντιδρούν σε εξωτερικές επιδράσεις (όπως οι μηχανές που εξαρτώνται από

εξωτερικές πηγές ενέργειας για να λειτουργήσουν) και (3) αλλάζουν βαθμιαία ή συνεχώς καθώς τα τμήματά τους (συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς) προστίθενται ή αφαιρούνται. Αντιθέτως, το **οργανισμικό μοντέλο** συγκρίνει τα ανθρώπινα όντα με φυτά και άλλους ζώντες οργανισμούς θεωρώντας τους ως ακολούθως: (1) Είναι ολοκληρωμένα όντα που δεν μπορούν να θεωρηθούν σαν απλή συλλογή τμημάτων (2) είναι ενεργά στη διαδικασία ανάπτυξης, αλλάζοντας κάτω από την καθοδήγηση εσωτερικών δυνάμεων και (3) αναπτύσσονται μέσω καθορισμένων (ασυνεχών) σταδίων καθώς προοδεύουν στην διάρκεια της ζωής.

Ποιοί θεωρητικοί έχουν αποδεχθεί ποιο μοντέλο; Ξεκάθαρα, οι θεωρητικοί της μάθησης, όπως ο Watson και ο Skinner, υποστηρίζουν τη μηχανιστική άποψη του κόσμου, επειδή βλέπουν τα ανθρώπινα όντα ως σχηματισμένα παθητικά από τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα και αναλύουν την ανθρώπινη συμπεριφορά αντίδραση προς αντίδραση.

Η κοινωνικομαθησιακή θεωρία του Bandura και η οικολογική προσέγγιση που πραγματευτήκαμε στο **Πλαίσιο 2-3** είναι κατά βάση μηχανιστικές, ακόμη αντανάκλουν τη σημαντική οργανισμική θεώρηση ότι τα ανθρώπινα όντα είναι ενεργά πλάσματα που επιδρούν και δέχονται επιδράσεις από το περιβάλλον τους. Αντίθετα, οι ψυχαναλυτικοί θεωρητικοί όπως ο Freud και ο Erikson, ηθολογιστές και γνωστικοαναπτυξιακοί της σχολής του Piaget, στηρίζουν όλοι τις θεωρίες τους κυρίως στο οργανισμικό μοντέλο: με δεδομένη κάποια ενθάρρυνση από το περιβάλλον τους, τα ανθρώπινα όντα θα προοδεύσουν διαμέσω βημάτων ή σταδίων όπως ορίζεται από δυνάμεις που βρίσκονται μέσα τους - σαν σπόροι- που εξελίσσονται σε ανθισμένα τριαντάφυλλα. Το **Πλαίσιο 2-5** περιγράφει τις φιλοσοφικές παραδοχές που αποτελούν τη βάση κάθε μιας από τις θεωρίες που εξετάσαμε. Καθώς συγκρίνετε τις δικές σας γωνίες θεώρησης με αυτές των θεωρητικών, θα πρέπει να είστε σε θέση να ορίσετε τη δικιά σας "θεώρηση του κόσμου" πάνω στην ανθρώπινη φύση και ανάπτυξη.

Φυσικά, οι μεγάλες θεωρίες διαφοροποιούνται κατά τρόπο άλλο απ' ότι οι παγκόσμιες αντιλήψεις που ασπάζονται. Οι θεωρητικοί όχι μόνο ακολουθούν διαφορετικές μεθόδους έρευνας κατά τα τεστ των υποθέσεων και παραδοχών αλλά *επίσης δίνουν έμφαση σε τελείως διαφορετικές πλευρές της ανάπτυξης*. Οι ψυχαναλυτικοί θεωρητικοί εστιάζονται στην κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη. Μας έκαναν γνωστό ότι οι πρώιμες εμπειρίες και οι ασυνείδητες συναισθηματικές συγκρούσεις μπορούν να επηρεάσουν δραματικά την αναπτυσσόμενη προσωπικότητας. Οι μαθησιακοί θεωρητικοί ενδιαφέρονται κυρίως για την ίδια την *διαδικασία* της ανάπτυξης. Μας έχουν βοηθήσει να αντιληφθούμε πώς τα παιδιά επηρεάζονται από το περιβάλλον και πώς οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος οδηγούν στην ανάπτυξη σταθερών συνθηκών, γνωρισμάτων, ταλέντων και ιδιομορφιών. Οι γνωστικοί θεωρητικοί επικεντρώνονται στις διανοητικές πλευρές της ανάπτυξης. Μας θυμίζουν ότι τα παιδιά είναι ενεργητικά και περίεργοι "στοχαστές" των οποίων οι ερμηνείες του περιβάλλοντος καθορίζουν τι είδους εμπειριών μάθησης πρόκειται να έχουν. Οι ηθολόγοι συμφωνούν εν μέρει με κάθε μία από αυτές τις απόψεις. Αλλά επίσης

δίνουν έμφαση στο ότι τα ανθρώπινα όντα είναι βιολογικά δημιουργήματα που κληρονομούν διάφορα χαρακτηριστικά, συμπεριφορές και κίνητρα που βοηθούν στο να οδηγηθούν σε ιδιαίτερα μονοπάτια ανάπτυξης.

Έχουμε δει ότι κάθε θεωρία από αυτές έχει συγκεκριμένες δυνατότητες και κάθε μια είναι αντικείμενο κριτικής. Σήμερα αρκετοί αναπτυξιολόγοι μπορούν να περιγράψουν ως *θεωρητικοί εκλεκτιστές* -αυτοί που αναγνωρίζουν ότι καμία από τις θεωρίες αυτές δεν μπορεί να εξηγήσει όλες τις πλευρές της ανθρώπινης ανάπτυξης αλλά ότι κάθε μια έχει συνεισφέρει σ' ότι ξέρουμε σχετικά με την ανάπτυξη των παιδιών.

Το σχέδιο για το υπόλοιπο βιβλίο είναι να κάνει μια εκλεκτική προσέγγιση, δανειζόμενη από διαφορετικές θεωρίες ώστε να κατατάξει τη συνεισφορά τους σ' ένα ενοποιημένο, ολιστικό πορτραίτο του αναπτυσσόμενου παιδιού. Εν τούτοις, εμείς δεν θα αποστασιοποιηθούμε από θεωρητικές διενέξεις, γιατί αυτές οι λογομαχίες συχνά παράγουν τις πιο συναρπαστικές ανακαλύψεις στο πεδίο αυτό. Το επόμενο κεφάλαιο π.χ., θα μας δείξει πως η διένεξη "η φύση ενάντια στην αγωγή" έχει βοηθήσει στο να αντιληφθούμε πώς η κληρονομικότητα και το περιβάλλον αλληλεπιδρούν για να επηρεάσουν την εφυία, την προσωπικότητα και την ψυχική υγεία.

Πλαίσιο 2-1.

Ποια είναι η στάση σας απέναντι στα σημαντικότερα αναπτυξιακά ζητήματα;

1. Τα παιδιά

- a. είναι δημιουργήματα των οποίων τα βασικά αρνητικά ή ατομικά (selfish) ένστικτα πρέπει να ελέγχονται.
- b. δεν γεννιούνται ούτε καλά ούτε κακά.
- c. γεννιούνται με πολλές θετικές και λίγες αρνητικές τάσεις.

2. Βιολογικές επιρροές (κληρονομικότητα, δυνάμεις ωρίμανσης) και περιβαλλοντικές επιρροές (πολιτισμός, γονείς, εμπειρίες μάθησης) συνεισφέρουν στην ανάπτυξη. Όμως

- a) οι βιολογικοί παράγοντες συνεισφέρουν περισσότερο από τους περιβαλλοντικούς.
- b) βιολογικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες συνεισφέρουν εξίσου.
- c) οι περιβαλλοντικοί παράγοντες συνεισφέρουν περισσότερο από τους βιολογικούς.

3. Οι άνθρωποι είναι βασικά

- a) ενεργά όντα που παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στο να καθορίζουν τις ικανότητές τους και τις συμπεριφορές τους.
- b) παθητικά όντα των οποίων τα χαρακτηριστικά είναι πλασμένα είτε από κοινωνικές επιρροές (γονείς ή άλλοι σημαντικοί άνθρωποι, εξωτερικά γεγονότα) είτε από βιολογικούς παράγοντες των οποίων δεν έχουν τον έλεγχο.

4. Η ανάπτυξη προχωράει

a) κατά στάδια, έτσι ώστε το άτομο αλλάζει μάλλον ξαφνικά και γίνεται ένα αρκετά διαφορετικό άτομο απ' ότι ήταν στο προηγούμενο στάδιο

b) συνεχώς -με μικρές προσαυξήσεις χωρίς τρανταχτές διαφορές ή διακριτά στάδια.

5. Χαρακτηριστικά όπως επιθετικότητα ή εξάρτηση

a) εμφανίζονται στην παιδική ηλικία και παραμένουν πολύ σταθερά στο πέρασμα των χρόνων.

b) πρωτοεμφανίζονται στην παιδική ηλικία αλλά συχνά εξαφανίζονται, ή δίνουν αργότερα τη θέση τους σε άλλα αρκετά διαφορετικά χαρακτηριστικά.

6. Όταν συγκρίνουμε την ανάπτυξη διαφορετικών ατόμων, βλέπουμε

a) κυρίως ομοιότητες. Παιδιά και ενήλικες αναπτύσσονται δια μέσω ενός μοναδικού τρόπου εξέλιξης και βιώνουν τις ίδιες αλλαγές στις ίδιες ηλικίες.

b) κυρίως διαφορές. Διαφορετικοί άνθρωποι συχνά περνούν διαφορετικές ακολουθίες αλλαγών και έχουν εντελώς διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Ερωτήσεις

	1	2	3	4	5	6
Οι δικές σου απαντήσεις	-	-	-	-	-	-

Πλαίσιο 2-2.

Πρώιμη εμπειρία, μηχανισμοί άμυνας και η προσωπικότητα του ενήλικα.

Σε κάθε ψυχοσεξουαλικό στάδιο, οι παρορμήσεις του προεγώ και οι κοινωνικές απαιτήσεις αναπόφευκτα έρχονται σε σύγκρουση. Ακόμη και η φαινομενικά ακίνδυνη τάση ενός νεαρού βρέφους να εξερευνά αντικείμενα με το στόμα του είναι πιθανόν να οδηγήσει σε διαφωνία με την μητέρα του και ως εκ τούτου να του προκαλέσει άγχος, αν οι εξερενήσεις του συχνά επικεντρώνονται σε αντικείμενα που η μητέρα θεωρεί ακατάλληλα, όπως το κραγιόν της, αποσιγάρα, ή ζυψία που έχει στριμώξει σε μια γωνία. Πώς τα παιδιά τα βγάζουν πέρα με τις συγκρούσεις και τις αγωνίες που υφίστανται;

Ο Freud (1940-1964) περιέγραψε διάφορους μηχανισμούς που μπορεί τα παιδιά να χρησιμοποιήσουν για να υπερασπίσουν τους εαυτούς τους (για την ακρίβεια τα "Εγώ" τους) κατά των αγωνιών ή των αβεβαιοτήτων της ενηλικίωσης. Ένας τέτοιος αμυντικός μηχανισμός - *εξιδανίκευσης*- λαμβάνει χώρα όταν το εγώ βρίσκει κοινωνικά αποδεκτές διεξόδους για μη αποδεκτά κίνητρα. Ο Freud πίστευε ότι η συχνή χρήση της "*εξιδανίκευσης*" θα μπορούσε να έχει μακροπρόθεσμα αποτελέσματα στην αναπτυσσόμενη προσωπικότητα. Για παράδειγμα, μια έφηβη που συνηθίζει να "*εξιδανικεύει*" τις σεξουαλικές της ορμές με το να κάνει κρύα λουτρά ίσως γίνει "τρελλή για καθαριότητα" ως ενήλικη.

Ένας άλλος σημαντικός αμυντικός μηχανισμός του "εγώ" είναι η *καθήλωση*, ή αναχαιτισμένη ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Freud, το παιδί που υφίσταται σοβαρές συγκρούσεις σε οποιοδήποτε στάδιο ανάπτυξης μπορεί να είναι διστακτικό ή ανίκανο να προχωρήσει στο επόμενο στάδιο, όπου οι αβεβαιότητες είναι ακόμη μεγαλύτερες. Το παιδί

μπορεί τότε να καθηλωθεί στο προηγούμενο στάδιο και η περαιτέρω ανάπτυξη θα αναχαιτιστεί ή τουλάχιστον θα εξασθενήσει. Ο Freud πίστευε ότι μερικοί άνθρωποι καθελώνονται στο επίπεδο της πρωταρχικής διαδικασίας σκέψης και κατά συνέπεια παραμένουν “ονειροπόλοι” ή “μη ρεαλιστικά αισιόδοξοι” σε όλη την διάρκεια της ζωής τους. Άλλοι καθελώνονται σε συγκεκριμένες συμπεριφορές. Ενα παράδειγμα είναι αυτός που για χρόνια βυζαίνει τον αντίχειρά του, του οποίου η καθήλωση στο στοματικό στάδιο μπορεί να εκφραστεί αργότερα στη ζωή του σε υποκατάστατες ενέργειες, όπως είναι το κάπνισμα του ενός τσιγάρου μετά το άλλο, η ασταμάτητη ομιλία ή το στοματικό σεξ.

Ενας άλλος σημαντικός αμυντικός μηχανισμός, η *παλινδρόμηση*, έχει ως συνέπεια την υποχώρηση σε ένα προηγούμενο, λιγότερο τραυματικό, στάδιο ανάπτυξης. Για παράδειγμα, ένα τετράχρονο που αισθάνεται ανασφάλεια λόγω της άφιξης ενός νέου μωρού στο σπίτι μπορεί να ξαναγυρίσει σε βρεφικές ενέργειες, όπως το να ξεσπάει σε νεύρα ή να ζητά χυμό από μπιμπερό για να προσελκύσει το μερίδιό του από την προσοχή των γονέων. Ακόμη και καλά προσαρμοσμένοι ενήλικες μπορεί να παλινδρομούν από καιρού εις καιρόν για να ξεχάσουν τα προβλήματά τους ή να μειώσουν το άγχος. Για παράδειγμα, ο αυνανισμός είναι ένας πρώιμος τρόπος σεξουαλικής λειτουργίας που μπορεί να επιχειρήσει ένα άτομο για να μειώσει τις σεξουαλικές συγκρούσεις και απογοητεύσεις. Τα όνειρα είναι μια παλινδρομική δραστηριότητα που δίνουν την δυνατότητα στο άτομο να ξεπεράσει τις συγκρούσεις και να αποκτήσει ευχαρίστηση μέσα από την μαγεία των ευσεβών πόθων.

Συνοψίζοντας, ο Freud επιμένει ότι το παρελθόν συνεχίζει να ζει. Ισχυρίζεται ότι οι εμπειρίες και οι συγκρούσεις της πρώιμης παιδικής ηλικίας μπορεί να μας καταδιώκουν στη μετέπειτα ζωή και να επηρεάζουν τα ενδιαφέροντα, τις συμπεριφορές και τις προσωπικότητες μας ως ενηλίκων.

Πλαίσιο 2-3.

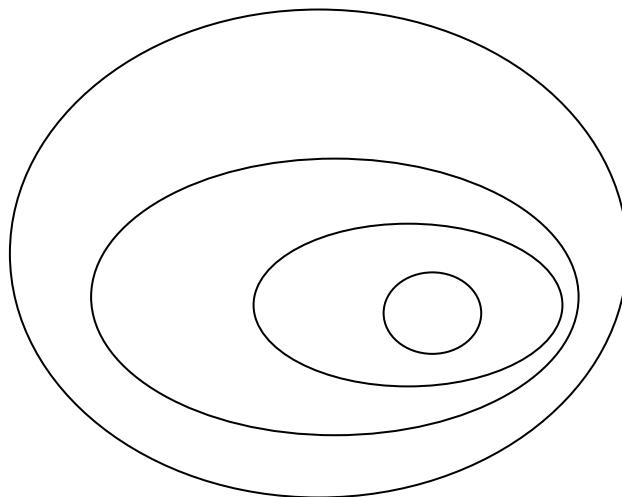
Μια νέα ματιά στο περιβάλλον. Η οικολογική άποψη.

Τι είναι αυτή η οντότητα που ονομάζουμε περιβάλλον; Παραδοσιακές απόψεις που εκφράστηκαν από τον Watson και τον Skinner, περιγράφουν το περιβάλλον ως την κάθε μια ξεχωριστά και όλες μαζί τις εξωτερικές δυνάμεις, που διαμορφώνουν την ανάπτυξη του ατόμου. Αν και οι μοντέρνοι θεωρητικοί της μάθησης (π.χ. ο Bandura το 1986) έχουν υποχωρήσει από αυτή την απόλυτα μηχανιστική άποψη, αναγνωρίζοντας ότι το περιβάλλον ταυτόχρονα επηρεάζει και *επηρεάζεται* από τα άτομα, συνέχισαν να δίνουν αόριστες μόνο περιγραφές για το τι περιέχει το περιβάλλον στο οποίο διαδραματίζεται η ανάπτυξη.

Ισως η πιο λεπτομερής ανάλυση των επιρροών του περιβάλλοντος που εμφανίστηκε μέχρι σήμερα, είναι η *οικολογική θεωρία* της ανθρώπινης ανάπτυξης του Urie Bronfenbrenner (1979, 1989). Ο Bronfenbrenner ξεκινά υποθέτωντας ότι, το *φυσικό* περιβάλλον είναι η κύρια πηγή επιρροής στα αναπτυσσόμενα παιδιά. Μια πηγή που συχνά παραβλέπεται, (ή απλά αγνοείται) από τους ερευνητές που επιλέγουν να μελετήσουν την ανάπτυξη στο υψηλά τεχνητό περιβάλλον του εργαστηρίου.

Ο Bronfenbrenner το 1979 συνεχίζει, με το να ορίζει το “περιβάλλον” (ή τη φυσική οικολογία), ως μια “ομάδα συνεχόμενων δομών, που η μία βρίσκεται μέσα στην άλλη, όπως

ένα σετ από “μπαμούσκες” (σ.22). Μ’ άλλα λόγια, ένα παιδί που αναπτύσσεται, ενσωματώνεται σε πολλά περιβαλλοντικά συστήματα, που ξεκινούν από τα άμεσα όπως η οικογένεια, και καταλήγουν σε πιο απομακρυσμένα, όπως ο ευρύτερος πολιτισμός (βλέπε σχήμα).

Ο μικρότερος κύκλος στο εσωτερικό είναι το *μικροσύστημα* που αποτελείται από τη μητέρα, τον πατέρα και το παιδί.

Ο δεύτερος κύκλος που περιβάλλει το μικρότερο είναι το *μεσοσύστημα* και περιλαμβάνει την καθημερινή φροντίδα, το σχολείο και ομάδες με το παιδί.

Ο τρίτος κύκλος είναι το *εξωσύστημα*, που περιλαμβάνει τα μέρη εργασίας των γονιών, τα διάφορα κοινωνικά δίκτυα και την τοπική κυβέρνηση.

Ο τελευταίος κύκλος, που περικλείει όλους τους προηγούμενους είναι το *μακροσύστημα* και περιλαμβάνει ιστορικά γεγονότα και άλλες κουλτούρες.

Καθένα από αυτά τα συστήματα θεωρείται ότι αλληλεπιδρά με τα υπόλοιπα και με το άτομο για να επηρεάσει την ανάπτυξη με σύνθετους τρόπους. Ας ρίξουμε μια πιο προσεκτική ματιά.

Η πιο εσωτερική περιβαλλοντική δομή του Bronfenbrenner, ή *μικροσύστημα*, αποτελείται από το άμεσο γενικό πλαίσιο των ατομικών εμπειριών. Για την πλειοψηφία των νεογέννητων το μικροσύστημα περιορίζεται στην οικογένεια. Αλλά σταδιακά, αυτή η δομή γίνεται πιο σύνθετη, καθώς τα παιδιά ωριμάζουν και εκτίθενται στην καθημερινή φροντίδα, σε προσχολικές τάξεις, ομάδες παιδιών και περιοχές παιχνιδιού στη γειτονιά. Όχι μόνο τα παιδιά είναι πιθανό να επηρεαστούν από τους ανθρώπους που είναι παρόντες στο δικό τους μικροσύστημα, αλλά επίσης επηρεάζουν αυτούς τους ανθρώπους. Π.χ. ένα πολύ ευερέθιστο ή δύσκολο νήπιο, μπορεί να απομακρύνει τους γονείς, ή, ακόμη να δημιουργήσει προστριβές μεταξύ τους, που είναι δυνατόν να καταστρέψουν το γάμο τους.

Τα μικροσυστήματα είναι στ' αλήθεια δυναμικά συστήματα, μέσα στα οποία κάθε άτομο επηρεάζει και επηρεάζεται από την παρουσία άλλων προσώπων.

Το επόμενο περιβαλλοντικό στρώμα, ή, *μεσοσύστημα*, αναφέρεται στους δεσμούς ή τις σχέσεις ανάμεσα στα μικροσυστήματα. Ο Bronfenbrenner πιστεύει ότι η ανάπτυξη των παιδιών είναι πιθανό να βελτιστοποιείται από δυνατούς, υποστηρικτικούς δεσμούς μεταξύ των μικροσυστημάτων. Π.χ. νήπια που ανέπτυξαν ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς με τους γονείς τους, μπορούν να είναι καλά προετοιμασμένα, ώστε να πλησιάσουν και να συνεργαστούν με τα άλλα παιδιά, όταν μπουν στον παιδικό σταθμό. Η ικανότητα του παιδιού να μάθει αριθμητική στο δημοτικό σχολείο μπορεί να εξαρτηθεί, όχι μόνο από τις οδηγίες που δίνει ο δάσκαλός του, αλλά επίσης από το βαθμό στον οποίο τέτοιου είδους σχολαστικές δραστηριότητες εκτιμώνται και ενθαρρύνονται στο σπίτι.

Το τρίτο περιβαλλοντικό στρώμα του Bronfenbrenner, ή *εξωσύστημα*, αποτελείται από καταστάσεις του περιβάλλοντος που δεν βιώνουν άμεσα τα παιδιά, αλλά που είναι δυνατόν να επηρεάσουν την ανάπτυξή τους. Π.χ. οι συναισθηματικές σχέσεις των παιδιών στο σπίτι μπορεί να επηρεαστούν σημαντικά από το αν οι γονείς τους είναι ικανοποιημένοι από τη δουλειά τους ή όχι. Παρομοίως, οι εμπειρίες των παιδιών στο σχολείο είναι δυνατόν επίσης να επηρεαστούν από το εξωσύστημά τους-από ένα πρόγραμμα κοινωνικής ενσωμάτωσης που υιοθετείται από το σχολικό συμβούλιο για παράδειγμα, ή από το κλείσιμο ενός εργοστασίου στην κοινότητά τους που έχει ως αποτέλεσμα την μείωση των εσόδων του σχολείου.

Τελικά, ο Bronfenbrenner τονίζει ότι η ανάπτυξη πάντα συντελείται μέσα σε ένα *μακροσύστημα*, δηλαδή σε ένα πολιτισμικό γενικό πλαίσιο, στο οποίο ενσωματώνονται μικροσυστήματα, μεσοσυστήματα και εξωσυστήματα. Το μακροσύστημα είναι μια ευρεία, πολύπλευρη ιδεολογία, που υπαγορεύει (ανάμεσα σε άλλα πράγματα), πώς θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται τα παιδιά, τι θα έπρεπε να διδάσκονται και για ποιούς στόχους θα έπρεπε να αγωνίζονται. Φυσικά, αυτές οι αξίες διαφέρουν από πολιτισμό σε πολιτισμό (και ανάμεσα σε ομάδες με ξεχωριστά πολιτιστικά χαρακτηριστικά εντός ενός ευρύτερου πολιτιστικού συνόλου) και μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό τα είδη των εμπειριών που έχουν τα παιδιά στο σπίτι, τη γειτονιά, το σχολείο και όλα τα άλλα περιβαλλοντικά πλαίσια που τα επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, τα περιστατικά κακοποίησης ενός παιδιού μέσα στην οικογένεια, (μια εμπειρία μικροσυστήματος), είναι πολύ περισσότερα σε εκείνους τους πολιτισμούς (ή μακροσυστήματα), που επιδοκιάζουν τη φυσική δύναμη και τη βία. (Belsky, 1980).

Αν και μόλις έχουμε αγγίξει την οικολογική άποψη εδώ, (θα εξερευνήσουμε τις προτάσεις της πιο κάτω), ίσως έχετε ήδη αντιληφθεί ότι δίνει μια πιο πλούσια περιγραφή του περιβάλλοντος (και των περιβαλλοντικών επιδράσεων), από ότι δίνουν οι θεωρητικοί της μάθησης. Καθένας από μας λειτουργεί σε διαφορετικά μικροσυστήματα, που συνδέονται με ένα μεσοσύστημα και ενσωματώνονται σε ένα ευρύτερο γενικό πλαίσιο ενός εξωσυστήματος και ενός μακροσυστήματος. Δεν έχει νόημα για τους θεωρητικούς της οικολογικής άποψης να προσπαθήσουν να μελετήσουν τις περιβαλλοντικές επιδράσεις στα τεχνητά πλαίσια ενός εργαστηρίου. Αντίθετα υποστηρίζουν ότι, μόνο παρατηρώντας τις συναλλαγές μεταξύ των ατόμων που αναπτύσσονται και του συνεχώς εναλλασσόμενου φυσικού περιγυρού τους, θα μπορέσουμε κάποτε να καταλάβουμε, πως τα άτομα επηρεάζουν και επηρεάζονται από το περιβάλλον τους.

Πλαίσιο 2-4.

Είναι ο αλτρουισμός μέρος της ανθρώπινης ανάπτυξης;

Η ιδέα της "επικράτησης του ισχυροτέρου" του Δαρβίνου φαίνεται να αντιμάχεται τον αλτρουισμό ως ενδογενές κίνητρο. Πολλοί έχουν ερμηνεύσει την ιδέα του Δαρβίνου, ότι εννοεί πως ισχυρά, αυτάρκη άτομα που θέτουν τις ανάγκες τους πάνω από αυτές των άλλων είναι αυτά τα οποία είναι πιθανότερο να επιβιώσουν. Αν συμβαίνει αυτό, τότε η εξέλιξη θα ευνοούσε την ανάπτυξη του ατομισμού και του εγωισμού-όχι του αλτρουισμού-ως βασικά στοιχεία της ανθρώπινης φύσης.

Ο Martin Hoffman (1981) έχει ασχοληθεί πρόσφατα με το θέμα αυτό, καταγράφοντας αρκετούς λόγους για τους οποίους η "επιβίωση του ισχυρότερου" υποδηλώνει στην πραγματικότητα τον αλτρουισμό. Οι απόψεις του περιστρέφονται γύρω από το ότι τα ανθρώπινα όντα τείνουν περισσότερο να παίρνουν προστατευτικά μέτρα από φυσικούς εχθρούς, να ικανοποιούν όλες τους τις βασικές ανάγκες και να αναπαράγονται επιτυχώς όταν ζουν μαζί σε συνεργαζόμενες κοινωνικές μονάδες. Εάν είναι σωστή αυτή η άποψη, τα συνεργαζόμενα, αλτρουιστικά άτομα θα είναι αυτά που είναι πιθανότερο ότι θα επιβιώσουν αρκετά ώστε να μεταφέρουν τα "αλτρουιστικά γονίδια" τους, στους επερχόμενους. Οι ατομιστές που ζουν "κατά μόνας" θα πεθάνουν από πείνα, από εχθρούς ή από άλλη φυσική καταστροφή, όπου δεν θα μπορέσουν να ανταπεξέλθουν. Έτσι, με την πάροδο χιλιάδων γενεών οι εξελικτικές διαδικασίες θα ευνοήσουν την ανάπτυξη των εγγενών κοινωνικών κινήτρων όπως ο αλτρουισμός. Συμπερασματικά, η σπουδαία αξία επιβίωσης να είναι κάποιος "κοινωνικός" κάνει τον αλτρουισμό, την συνεργασία και άλλα κοινωνικά κίνητρα περισσότερο ευλογοφανή ως στοιχεία της ανθρώπινης φύσης απ' ότι ο ανταγωνισμός, ο ατομικισμός και τα παρόμοια.

Είναι προφανώς παράλογο να ισχυριστούμε ότι είναι σύνηθες τα βρέφη να βοηθούν τους άλλους ανθρώπους. Όμως ο Hoffman πιστεύει ότι ακόμα και τα νεογέννητα βρέφη είναι ικανά να αναγνωρίσουν και να βιώσουν τα συναισθήματα των άλλων. Αυτή η ικανότητα, γνωστή ως *εμπάθεια*, θεωρείται ότι είναι μια σπουδαία συνεισφορά προς τον αλτρουισμό, διότι ένα άτομο πρέπει να αναγνωρίζει ότι οι άλλοι βρίσκονται σε απόγνωση τρόπο τινά προτού πιθανά να βοηθήσει. Έτσι ο Hoffman υποστηρίζει ότι τουλάχιστον μια πλευρά του αλτρουισμού - εμπάθεια - υπάρχει από τη γέννηση.

Η θεωρία του Hoffman στηρίζεται σε ένα πείραμα (Sagi και Hoffman, 1976) κατά το οποίο ένα μωρό μικρότερο από 36 ώρες άκουγε (1) το κλάμα ενός άλλου βρέφους (2) μια το ίδιο ηχηρή προσομοίωση κλάματος μωρού από computer (3) καθόλου ήχους (ησυχία). Τα βρέφη που άκουγαν το πραγματικό κλάμα του βρέφους άρχιζαν να κλαίνε μετά από λίγο, να εμφανίζουν φυσικά σημάδια αναταραχής όπως κλωτσιές και να κάνουν μορφασμούς. Τα μωρά που άκουγαν την προσομοίωση του κλάματος ή δεν άκουγαν τίποτε έκλαιγαν λιγότερο και φαινόταν να μην είναι πολύ δυσανασχετισμένα. (Μια δεύτερη σπουδή από τους Martin και Clark 1982 επιβεβαίωσε αυτές τις παρατηρήσεις).

Ο Hoffman υποστηρίζει ότι υπάρχει κάτι το χαρακτηριστικό στο ανθρώπινο κλάμα. Η άποψη του είναι ότι τα βρέφη ακούν και βιώνουν την ανησυχία ενός άλλου μωρού που κλαίει και γίνονται κι αυτά ανήσυχα. Φυσικά, αυτή η ανακάλυψη δεν αποδεικνύει ότι οι άνθρωποι είναι εκ φύσεως αλτρουιστές. Υποδηλώνει όμως, ότι η ικανότητα για εμπάθεια μπορεί να εμφανίζεται εκ γεννητής και συνεπώς μπορεί να εξυπηρετεί ως βιολογική βάση για την ενδεχόμενη ανάπτυξη αλτρουιστικών κινήτρων.

Πλαίσιο 2-5.

Οι θέσεις των θεωρητικών.

Σας ζητήθηκε στο **Πλαίσιο 2-1** (πριν διαβάσετε κάθε θεωρητική αντιμετώπιση τις οποίες τώρα έχουμε αναθεωρήσει) να δείξετε τις θέσεις σας σε έξι βασικά ζητήματα περί ανάπτυξης-αυτά για τα οποία οι θεωρητικοί συχνά συζητούν. Αν αντιγράψετε τις απαντήσεις σας πιο κάτω, μπορείτε να συγκρίνετε τις θέσεις σας μ' αυτές των κύριων θεωρητικών ανάπτυξης. Με ποιον νομίζετε ότι συμφωνείτε πιο πολύ;

Ερωτήσεις	1	2	3	4	5	6
Ψυχαναλυτική θεωρία του Freud	α	α	β	α	α	α

Ο Freud πίστευε ότι (1) οι παρορμήσεις του παιδιού είναι βασικά εγωϊστικές και επιθετικές, (2) βιολογικές δυνάμεις ωθούν το παιδί μέσα από ψυχοσεξουαλικά στάδια (αν και οι γονείς επηρεάζουν το αποτέλεσμα κάθε σταδίου), (3) τα παιδιά επηρεάζονται παθητικά από δυνάμεις (όπως ένστικτα, πρακτικές παιδιάστικες) που είναι υπεράνω του ελέγχου τους, (4) η ανάπτυξη είναι σταδιακή, (5) γνωρίσματα που αποκτήθηκαν στην παιδική ηλικία συνήθως μεταφέρονται στην ενηλικίωση και (6) τα ψυχοσεξουαλικά στάδια είναι γενικά.

Ερωτήσεις	1	2	3	4	5	6
Ψυχοκοινωνική θεωρία του Erikson	α	β	α	α	α	α

Ο Erikson υπέθεσε ότι (1) έχουμε γεννηθεί με βασικά καλά προτερήματα, (2) οι βιολογικές δυνάμεις ωθούν το άτομο προς κρίσιμα σημεία κατά την διάρκεια της ζωής και οι κοινωνικές δυνάμεις κυρίως καθορίζουν τα αποτελέσματα αυτών των κρίσεων, (3) Τα παιδιά είναι ενεργοί συμμετέχοντες στον καθορισμό των αναπτυξιακών αποτελεσμάτων, (4) η ανάπτυξη είναι σταδιακή, (5) υπάρχει μεταφορά καταστάσεων από την πρότερη ζωή στην μετέπειτα ζωή (αν και ο Erikson είναι πιο αισιόδοξος από τον Freud σχετικά με τις πιθανότητες να ξεπεραστούν τα προβλήματα της πρότερης ζωής) και (6) τα ψυχοκοινωνικά στάδια είναι γενικά.

Ερωτήσεις	1	2	3	4	5	6
Θεωρία της μάθησης: η εκδοχή του Skinner	β	α	β	β	β	β

Ο Skinner υποστηρίζει ότι (1) τα παιδιά κληρονομικά δεν είναι ούτε κακά ούτε καλά, (2) η αγωγή είναι πιο σημαντική απ' τη φύση, (3) οι άνθρωποι διαμορφώνονται παθητικά από δυνάμεις του περιβάλλοντος, (4) η ανάπτυξη είναι βαθμιαία και όχι κατά στάδια, (5) η αρχική συμπεριφορά μπορεί να αλλάξει δραματικά εάν αλλάξει το περιβάλλον και (6) η ανάπτυξη μπορεί να εξελιχθεί προς πολλές κατευθύνσεις, εξαρτώμενη από τις εμπειρίες της ζωής.

Ερωτήσεις	1	2	3	4	5	6
Θεωρία της μάθησης: η εκδοχή του Bandura	β	α	α	β	β	β

Ο Bandura πρεσβεύει ότι (1) τα παιδιά, κληρονομικά, δεν είναι ούτε καλά ούτε κακά, (2) η αγωγή είναι πιο σημαντική από τη φύση, (3) οι άνθρωποι επηρεάζουν τα περιβάλλον τους και είναι συνεπώς ενεργοί όσον αφορά την ανάπτυξή τους, (4) η ανάπτυξη είναι μάλλον συνεχής και όχι κατά στάδια, (5) τα γνωρίσματα και οι συνήθειες είναι απίθανο να παραμείνουν σταθερά εάν αλλάξει το περιβάλλον και (6) η ανάπτυξη μπορεί να προχωρήσει προς πολλές κατευθύνσεις, εξαρτώμενη από τις εμπειρίες της ζωής.

Ερωτήσεις	1	2	3	4	5	6
Η γνωστικοαναπτυξιακή θεωρία του Piaget	c	b	α	α	α	α

Ο Piaget υποστηρίζει ότι (1) γεννιόμαστε με προϋπάρχουσες θετικές τάσεις όπως η περιέργεια, (2) τόσο η φύση όσο και η αγωγή είναι σημαντικές, (3) είμαστε ενεργητικοί στην ανάπτυξή μας καθώς "δομούμε" μια πιο εξελιγμένη κατανόηση των εαυτών μας, του κόσμου μας και της θέσης μας σ' αυτόν τον κόσμο, (4) η ανάπτυξη είναι σταδιακή, (5) κάθε νέο στάδιο εμπεριέχει τα στοιχεία των προηγούμενων σταδίων, με συνέπεια μια σύνδεση μεταξύ προτέρων και μεταγενέστερων αναπτύξεων και (6) τα στάδια ανάπτυξης είναι γενικά.

Ερωτήσεις	1	2	3	4	5	6
Η ηθολογική αντιμετώπιση	c	α	α	b	α	α

Οι ηθολόγοι προτείνουν ότι (1) τα παιδιά γεννιούνται με προκαθορισμένα θετικά (προσαρμοσίμα) χαρακτηριστικά, (2) η φύση είναι πιο σημαντική από την αγωγή (ωστόσο ασυνήθεις εμπειρίες μπορούν να ξεπεράσουν βιολογικές προδιαθέσεις), (3) τα παιδιά είναι ενεργοί μέτοχοι στον καθορισμό των αναπτυξιακών αποτελεσμάτων, (4) η ανάπτυξη είναι μια συνεχής διαδικασία (οι ηθολόγοι συχνά πραγματεύονται φάσεις ανάπτυξης, αλλά οι φάσεις αυτές συχνά δεν είναι ποιοτικά ευδιάκριτες η μια από την άλλη), (5) τα γνωρίσματα και οι ιδιότητες τείνουν να σταθεροποιηθούν με την πάροδο των ετών και (6) οι βιολογικές δυνάμεις οδηγούν τα παιδιά προς παρόμοια μονοπάτια ανάπτυξης (αν και οι ηθολόγοι επιτρέπουν μεγαλύτερη παραλλαγή στην πορεία της ανάπτυξης απ' ό,τι επιτρέπουν πολλοί από τους θεωρητικούς των σταδίων). Συνοπτικά:

Θεωρίες	Ερωτήσεις					
	1	2	3	4	5	6
Freud	α	α	b	α	α	α
Erikson	c	b	α	α	α	α
Skinner	b	c	b	b	b	b
Piaget	c	b	α	α	α	α
Ηθολόγοι	c	α	α	b	α	α

ΠΙΝΑΚΑΣ 2-1. ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΤΑ ERIKSON

Ηλικία κατά προσέγγιση	Στάδιο “ψυχοκοινωνικής” κρίσης του Erikson	Η άποψη του Erikson: σημαντικά γεγονότα και κοινωνικές επιδράσεις	φροϋδικό στάδιο
Γέννηση ως 1 έτους	Θεμελιώδης εμπιστοσύνη κατά δυσπιστίας	Τα βρέφη πρέπει να μάθουν να εμπιστεύονται άλλους για να φροντίζουν τις βασικές τους ανάγκες. Αν αυτοί που τα φροντίζουν αρνούνται ή είναι ασυνεπείς στη φροντίδα τους, το βρέφος μπορεί να δει τον κόσμο ως ένα επικίνδυνο μέρος γεμάτο αναξιόπιστους ανθρώπους. Η μητέρα ή η πρώτη τροφός είναι ο κοινωνικός παράγοντας κλειδί.	Στοματικό
1 ως 3 ετών	Αυτονομία κατά ντροπής και αμφισβήτησης	Τα παιδιά πρέπει να μάθουν να είναι “αυτόνομα”-να τρέφονται και να ντύνονται μόνα τους, να προσέχουν την υγιεινή τους κλπ. Η αποτυχία να επιτευχθεί αυτή η ανεξαρτησία μπορεί να ωθήσει το παιδί να αμφιβάλλει για τις δυνατότητές του/της και να αισθανθεί ντροπή. Οι γονείς είναι οι κοινωνικοί παράγοντες κλειδί.	Πρωκτικό
3 ως 6 ετών	Πρωτοβουλία κατά ενοχής	Τα παιδιά προσπαθούν να ενεργούν σα μεγάλοι και θα προσπαθήσουν να δεχτούν ευθύνες που ξεπερνούν την ικανότητά τους να τις χειριστούν. Μερικές φορές αναλαμβάνουν στόχους ή δραστηριότητες που συγκρούονται με αυτές των γονιών τους και των άλλων μελών της οικογενείας και αυτές οι συγκρούσεις μπορεί να τα κάνουν να αισθάνονται ένοχα. Η επιτυχής επίλυση αυτής της κρίσης απαιτεί μια ισορροπία: το παιδί πρέπει να διατηρήσει μια αίσθηση πρωτοβουλίας κι ωστόσο να μάθει να μην προσκρούει στα δικαιώματα, προνόμια ή τους στόχους των άλλων. Η οικογένεια είναι ο κοινωνικός παράγοντας κλειδί.	Φαλλικό

6 ως 12 ετών	Εργατικότητα κατά αισθήματος κατωτερότητας	Τα παιδιά πρέπει να μαθαίνουν τέλεια σημαντικές κοινωνικές και ακαδημαϊκές δεξιότητες. Αυτή είναι η περίοδος που το παιδί συγκρίνει τον εαυτό του με τους ομοίους του. Αν είναι αρκετά εργατικά, τα παιδιά θα αποκτήσουν τις κοινωνικές και ακαδημαϊκές ικανότητες ώστε να νιώθουν αυτοεπιβεβαίωση. Αποτυχία στην απόκτηση αυτών των σημαντικών ιδιοτήτων οδηγεί σε αισθήματα κατωτερότητας. Σημαντικοί κοινωνικοί παράγοντες είναι οι δάσκαλοι και οι όμοιοί τους.	Λανθάνον
12 ως 20 ετών	Ταυτότητα κατά σύγχυσης ρόλων	Αυτό είναι το σταυροδρόμι μεταξύ παιδικής ηλικίας και ωριμότητας. Ο έφηβος καταπιάνεται με το ερώτημα “ποιός είμαι”; Οι έφηβοι πρέπει να καθιερώσουν βασικές κοινωνικές και επαγγελματικές ταυτότητες, ειδάλλως θα παραμείνουν μπερδεμένοι σχετικά με τους ρόλους που πρέπει να παίξουν ως ενήλικες. Ο κοινωνικός παράγοντας κλειδί είναι η παρέα των ομοίων.	Πρώιμο γενετήσιο (εφηβεία)
20 ως 40 ετών (νεότητα)	Οικειότητα κατά απομόνωσης	Το πρωταρχικό καθήκον σε αυτό το στάδιο είναι η δημιουργία ισχυρών φιλικών σχέσεων και η επίτευξη ενός αισθήματος αγάπης και συντροφικότητας (ή μοιρασμένης ταυτότητας) με έναν άλλο άνθρωπο. Αισθήματα μοναξιάς και απομόνωσης είναι πιθανόν να απορρέουν από αδυναμία να δημιουργήσει κανείς φίλιες ή μια στενή σχέση. Κοινωνικοί παράγοντες κλειδιά είναι οι εραστές, σύζυγοι και στενοί φίλοι (και των δύο φίλων).	Γενετήσιο
40 ως 65 ετών (μέση ηλικία)	Παραγωγικότητα κατά απραξίας	Σε αυτό το στάδιο, οι ενήλικες αντιμετωπίζουν τα καθήκοντα να γίνουν παραγωγικοί στη δουλειά τους και να αναθρέψουν τις οικογένειές τους ή διαφορετικά να φροντίσουν τις ανάγκες των νέων ανθρώπων. Αυτό το μέτρο “παραγωγικότητας” καθορίζεται από την καλλιέργεια του καθενός. Αυτοί που είναι ανίκανοι ή απρόθυμοι να αναλάβουν αυτές τις ευθύνες θα γίνουν στάσιμοι και/ή εγωκεντρικοί. Σημαντικοί κοινωνικοί παράγοντες είναι οι σύζυγοι, τα παιδιά και οι κοινωνικοί κανόνες.	Γενετήσιο
Τρίτη ηλικία	Πληρότητα του εγώ κατά απελπισίας	Ο γηραιότερος ενήλικας αναπολεί τη ζωή του, βλέποντάς την είτε ως σημαντική, παραγωγική και ευτυχή εμπειρία είτε ως μείζονα απογοήτευση γεμάτη ανεκπλήρωτες υποσχέσεις και απραγματοποίητους στόχους. Οι εμπειρίες της ζωής του καθενός, ιδιαίτερα οι κοινωνικές εμπειρίες, θα καθορίσουν την έκβαση αυτής της τελευταίας κρίσης της ζωής.	Γενετήσιο

Πίνακας 2-2. ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΝΟΗΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΤΑ ΠΙΑΓΕΤ

Ηλικία	Στάδιο	Αρχικά σχήματα ή μέθοδοι παρουσίασης της εμπειρίας	Κύριες αναπτύξεις
Γέννηση - 2 ετών	Αισθησιο-κινητικό	Τα παιδιά χρησιμοποιούν αισθητήριες και κινητικές ικανότητες για να εξερευνήσουν και να κερδίσουν μια βασική αντίληψη του περιβάλλοντος. Στην γέννηση έχουν μόνο αντιδράσεις γεννησιακές με τις οποίες δένονται με τον κόσμο. Στο τέλος της αισθησιοκινητικής περιόδου είναι ικανά να κάνουν περίπλοκους αισθησιοκινητικούς συντονισμούς.	Τα παιδιά αποκτούν μια απλοϊκή αίσθηση του "εγώ" και των "άλλων", μαθαίνουν ότι τα αντικείμενα συνεχίζουν να υπάρχουν ακόμη και όταν αυτά φεύγουν από το οπτικό πεδίο (σταθερότητα αντικειμένων) και αρχίζουν να εσωτερικοποιούν σχήματα για να δημιουργήσουν εικόνες, ή νοητικά σχήματα.
2 - 7 ετών	προ-λειτουργικό	Τα παιδιά χρησιμοποιούν σύμβολα (εικόνες και γλώσσα) για να αναπαραστήσουν και να καταλάβουν διάφορα πράγματα από το περιβάλλον. Αντιδρούν στα αντικείμενα και γεγονότα σύμφωνα με το τρόπο που τα πράγματα εμφανίζονται να είναι. Η σκέψη είναι εγωκεντρική, το οποίο σημαίνει ότι τα παιδιά πιστεύουν ότι όλοι βλέπουν τον κόσμο με τον ίδιο τρόπο όπως αυτά τον βλέπουν.	Τα παιδιά αποκτούν φαντασία στις δραστηριότητες των παιχνιδιών τους. Σταδιακά αρχίζουν να διαπιστώνουν ότι οι άλλοι άνθρωποι δεν μπορούν πάντα να αντιλαμβάνονται τον κόσμο όπως αυτά.

7-11 ετών	Συγκεκριμένων λειτουργιών (συγκεκριμένης σκέψης)	Τα παιδιά αποκτούν και χρησιμοποιούν γνωστικές λειτουργίες (νοητικές δραστηριότητες που είναι στοιχεία λογικής σκέψης).	Τα παιδιά δεν ξεγελιούνται πλέον από την εξωτερική εμφάνιση. Στηριζόμενα σε γνωστικές λειτουργίες, καταλαβαίνουν τις βασικές ιδιότητες και σχέσεις μεταξύ αντικειμένων και γεγονότων στην καθημερινή ζωή. Γίνονται περισσότερο πεπειραμένα στο να συμπεραίνουν τα κίνητρα των άλλων παρατηρώντας την συμπεριφορά τους και τις περιστάσεις στις οποίες λαμβάνει χώρα.
11 ετών και πάνω	Τυπικών λειτουργιών (αφηρημένης σκέψης)	Οι γνωστικές λειτουργίες των εφήβων αναδιοργανώνονται κατά τρόπο ώστε να τους επιτρέπουν να λειτουργούν σε λειτουργίες (σκέφτονται για τη σκέψη). Η σκέψη τώρα είναι συστηματική και αφηρημένη.	Η λογική σκέψη δεν περιορίζεται πλέον από το συγκεκριμένο ή το παρατηρήσιμο. Οι έφηβοι διασκεδάζουν να συλλογίζονται υποθετικές έννοιες και ως αποτέλεσμα μπορεί να γίνουν κάπως ιδεαλιστές. Έχουν την δυνατότητα συστηματικής, παραγωγικής αιτιολόγησης, που τους επιτρέπει να εξετάζουν πολλές πιθανές λύσεις σ' ένα πρόβλημα και να επιλέγουν τη σωστή απάντηση.